

PAPER DETAILS

TITLE: İran'in Nükleer Politikasının Gelisimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptirimların Dis Politikasına Etkilerinin Analizi

AUTHORS: Murat JANE

PAGES: 264-314

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/391624>

İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASININ GELİŞİMİ VE UYGULANAN AMBARGO VE YAPTIRIMLARIN DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİNİN ANALİZİ*

Development of Iranian Nuclear Policy and Analysis of Impacts of Embargoes and Sanctions on Iran's Foreign Policy

Murat JANE**

Özet

İslam Devrimi İran'ı, "Batı'nın önemli müttefiklerinden biri" olma rolünü "Batı'nın bölgedeki ötekisi" haline dönüştürmüştür. Bu dönüşüm İran'ın nükleer politikasını da etkilemiştir. Özellikle ABD desteğiyle nükleer enerji sahibi olan İran için 1984 yılından itibaren nükleer enerji sahibi olmak Batı karşıtı kimliğinin parçası haline dönüştürmüştür. Batı açısından İran'ın nükleer politikaları tehdit olarak algılanmaya başlamış ve İslam Devrimi'nden itibaren başta ABD tarafından uygulanan çeşitli ambargo ve yaptırımlarla İran'ın nükleer politikalarını durdurmaya çalışmıştır. İran, yaptırım ve ambargolara rağmen nükleer politikalarını ulusal kimliğinin ve rejiminin güvencesi olarak sürdürmektedir. Çalışmamızda İran'ın nükleer faaliyetlerinin tarihsel arka planına ve uygulanan ambargo ve yaptırımların etkilerine değinildikten sonra 2015 Nükleer Antlaşması sonrası gelişmeler analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Nükleer enerji, Ulusal kimlik, Yaptırım, Ambargo.

Abstract

Iran was transformed from one of the most important allies of the West to the foe of the West in the Middle East after Iranian Islamic Revolution. This transformation affected the Iran's nuclear policy. Having nuclear energy for Iran has been transformed to part of anti-West identity of Iran since 1984 even she had nuclear energy via especially supports of the USA. Then, nuclear policies of Iran began to be perceived as threat by the West. Notably the US imposed sanctions and lay embargoes on Iran onwards Islamic Revolution for inhibiting nuclear policies of Iran. Iran is maintaining her nuclear policies in spite of sanctions and embargoes as assurance of national identity and regime. In our work, it will be mentioned historical background of Iran's nuclear policies and impacts of embargoes and sanctions. Finally, the developments after 2015 Nuclear Treaty will be analyzed.

Keywords: Iran, Nuclear energy, National identity, Sanction, Embargo.

* Makale Gönderiliş Tarihi: 15.09.2017.

Yayına Kabul Tarihi: 21.10.2017

** Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü,
muratjane@gmail.com

Giriş

“Devletler neden nükleer silah sahibi olmak ister?” sorusu belki de nükleer güç edimi ve devlet arasındaki ilişkiyi sorgulayan en açık sorudur. Scott D. Sagan “*Why Do States Build Nuclear Weapons?*” (Devletler neden nükleer silah üretirler?) başlıklı çalışmasında bu soruyu cevaplamaya çalışmıştır. Sagan bu soruya temelde üç farklı açıdan bakmıştır. Bunlar; güvenlik modeli, iç politika modeli ve norm modelidir.

Genel ve soyut olarak açıklamak gerekirse Sagan ilk modelde devletlerin ulusal güvenliğine dışarıdan gelen tehditlere –özellikle nükleer tehditlere- karşı nükleer silah üretmek isteyebileceklerini iddia etmiştir. İkinci modelde Sagan’a göre devletler bürokrasileri içindeki kişi ve kurumların çıkarlarını temin etmek için nükleer silah elde etmek isteyeceklerdir. Son modelde ise devletler nükleer silaha sahip olmayı ulusal kimliklerinin bir parçası ve devletin “*sembol*”ü olarak gördükleri için nükleer silah üretmek isteyeceklerdir.¹ İran’ın da söz konusu modelleme çerçevesinde nükleer faaliyetlerine başladığı ileri sürülebilir.

1979 İslam Devrimi ve ABD ile 444 gün süren Rehineler Krizi gibi önemli gelişmelerin etkisiyle İran, ABD başta olmak üzere Batı dünyası ve bölge devletleri açısından tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Ülkesine ve rejimine yönelik çevreleyici ve izolasyonist politikalar, İran’ın nükleer enerjiyi caydırıcılık aracı olarak kullanmasına neden olmuştur. İran, ABD’ye ve bölgede kendisine rakip olan devletlere karşı duruşunun, rejimin teminatının sembolü olarak nükleer enerjiyi kullanmaktadır. Dolayısıyla İran için nükleer enerji devrim sonrasında ulusal kimliğin bir parçası haline gelmiştir. İran’a Birleşmiş Milletler (BM), ABD ve diğer aktörler tarafından uygulanan yaptırım ve ambargolar İran’ın nükleer güç olmasını engellemeye yöneliktir.

Çalışmamızda İran’ın nükleer faaliyetlerinin tarihsel arka planına ve uygulanan ambargo ve yaptırımların etkilerine değinildikten sonra 2015 Nükleer Antlaşması sonrası gelişmeler analiz edilecektir.

1 Scott D. Sagan, “Why Do States Build Nuclear Weapons?”, *International Security*, Vol. 21, No. 3, Winter 1996-1997, s. 55-56.

1. İran'ın 1957-2017 Yılları Arası Nükleer Politikaları

Çalışmanın bu bölümünde İran'ın nükleer politikaları; 1957-1979, 1979-1989, 1989-2005 ve 2005'ten günümüze olmak üzere 4 başlıkta incelenecektir.

1.1. 1957-1979 Arası İran'ın Nükleer Politikaları

İran, köklü ve eski bir medeniyet olması nedeniyle ve son 150 yılda yaşadığı sosyal ve dış politik dönüşümlerle Ortadoğu'da farklı bir konumda bulunmaktadır. İran'ın yakın tarihine bakıldığında 1813 Türkmençay ve 1828 Gülistan Anlaşmalarıyla Rus Çarlığı'na karşı yaşanan hezimetler, ülkede meşrutiyet ilan edildikten 1 yıl sonra 1907'de İngiliz ve Rusların İran'ı işgali, daha sonra İran'ın Kazak Tugayı'nın başındaki asker Rıza Han'ın İngiltere desteğiyle 1925'te iktidara gelmesi bu önemli olaylardan ve dönüşümlerden yalnızca birkaçıdır.² Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidarından sonra İran modern bir cumhuriyet haline gelmiş hatta 1930'larda Hitler Almanyası'nın yükselişinden etkilenecek Fars Devleti (Persia) ismini değiştirip, "*Aryanların Devleti*" anlamına gelen İran (Iran) ismini almıştır.³

Fakat 1940'larda İran'ın Nazi Almanyası ile iyi ilişkilerinden, jeostratejik ve jeoekonomik öneminden ötürü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve İngiltere 1941 tarihinde İran'ı işgal etmiş, Rıza Han tahtı oğlu Muhammed Rıza Şah'a bırakmıştır. İngilizlerin Anglo-Iranian şirketi ile İran petrolünde İngilizlerin etkin olması ülkeyi rahatsız etmeye başlamış ve İran Milliyetçisi Muhammed Musaddık iktidara gelmiştir. Musaddık, emperyalizm karşıtlığı ve milliyetçilik söylemleriyle bir dış politika yürütmeye çalışmıştır. Musaddık, Batı ve SSCB ile ilişkilerini sürdürse de temelde Batılı devletlerin İran'a zarar verdiklerini düşünmektedir. Bu düşüncesine paralel olarak

2 "İran'ın Devrimler Yüzyılı", *BBCTurkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/2012_iranseries/page5.shtml, (Erişim Tarihi: 16.11.2014).

3 Mark Hitchcock, *Iran: The Coming Crisis*, Multnomah Books, Colorado 2006, s. 58.

Anglo-İranian petrol şirketini 1951'de millileştirmiş⁴ fakat 1953 yılında İngiltere-ABD darbesiyle iktidardan düşürülmüş⁵ ve sonrasında Rıza Pehlevi Dönemi başlamıştır.

Musaddık devrildikten sonra başlayan Şah Dönemi'nde İran ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir. Şah 1955'de SSCB karşıtı Bağdat Paketi'ne dahil olmuş, ordusu ABD tarafından modernleştirilmiş ve İran'ı Batı desteğiyle bölgesel lider haline getirmek istemiştir.⁶ Akabinde 15 Nisan 1957'de ABD ve İran arasında “*Atomun Sivil Kullanımına Dair İş Birliği Anlaşması*” imzalanmış ve 1958 yılında İran, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na üye olmuştur.⁷ Bu çerçevede İran, nükleer enerjiyi 1957 yılından sonra Batı desteğiyle elde etmiştir. İran'ın Batı desteğiyle nükleer enerjiyi elde etmesinde;

- 1949'da SSCB'nin ilk nükleer denemesini yapması ve nükleer caydırıcılığın (nuclear deterrence) sağlanması;
- 1956 Süveyş Krizi'nde İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı güç boşluğunun SSCB tarafından doldurulmaya çalışılması gibi nedenler rol oynamıştır.

ABD'nin SSCB'nin ilk nükleer denemesini 1949 yılında gerçekleştirmesinden sonra ABD nükleer avantajını kaybetmiş, ABD Başkanı Dwight Eisenhower BM Genel Kurulu'nda “*Barış İçin Atom*” (Atom For Peace) başlıklı konuşmayı yapmıştır. Bu konuşmada Eisenhower nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılması gerektiğini vurgulamıştır.⁸

4 Ertan Efegil, “İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, Aralık 2012, s. 65; Kayhan Barzegar, “The Paradox of Iran's Nuclear Consensus”, *World Policy Journal*, Fall 2009, s. 23.

5 Musaddık Darbesi, “*Ajax Operasyonu*” (Operation Ajax) olarak da bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt-1, MKM Yayınları, Bursa 2012, s. 429; Barış Doster, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012, s. 45.

6 Efegil, *a.g.m.*, s. 66.

7 Bkz. Özdemir, *aynı yer*.

8 “*Atom For Peace*” için ayrıntılı bilgi için bkz.: Joseph Siracusa, *Nuclear Weapons: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 112; Atasay Özdemir, “Uluslararası Sistemdeki Etkin Aktörlerin İran'ın Nükleer Programına Yaklaşımları, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2013, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 123-124.

Bu program kapsamında İran da Batı desteğiyle nükleer enerji edinme sürecine başlamıştır.⁹

1956 yılında yaşanan Süveyş Bunalımı'ndan sonra Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı güç boşluğunu ABD Eisenhower Doktrini ile doldurmayı amaçlamıştır. “*Barış İçinde Bir Arada Yaşama*” ilkesi kapsamında SSCB'nin desteğini alan Cemal Abdül Nasır'a karşı ABD bölgede dengeyi ve İsrail'i destekleyerek sağlamayı amaçlamıştır. Burada ABD'nin asıl korkusu Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı boşluğu SSCB ve komünizmin dolduracağı endişesidir. Dolayısıyla ABD bu amaca uygun olarak bölgede İsrail ve İran gibi müttefiklere ihtiyaç duyacağı ve müttefiklerini söz konusu doktrin çerçevesinde SSCB tehdidinden korumak isteyeceği iddia edilebilir.¹⁰

Dolayısıyla İran'ın nükleer programı konjonktürel ve bölgesel gelişmelerin etkisiyle başlamıştır. 1960'lı 1970'li yıllarda İran, ABD'nin bölgede en önemli silah ithalatçısı konumundadır. Ayrıca ABD ve Batılılar açısından İran'ın nükleer güç sahibi olmasının 2 avantajı vardır. Birincisi ABD ve Batılı devletlerin yüksek miktarda petrol almasını kolaylaştırmıştır. Çünkü nükleer enerji İran'ın enerji ihtiyacını karşılayabilir düzeyde olursa İran petrolünün çoğunu Batılı devletler alabilmektedir. İkincisi de söz konusu nükleer enerji için yapılması planlanan tesis ve altyapıları Batılı şirketler üstlenebilmekte ve İran Batılılar için önemli yatırım alanı haline gelmektedir.¹¹

Bu çerçevede İran ve ABD arasında nükleer enerjinin sivil ve barışçıl amaçlarla kullanımı için işbirliği anlaşması 1957'de imzalanmıştır. Bu amaçla Tahran'da nükleer araştırma merkezi 1959'da kurulmuş ve 1967'de de Tahran'da ilk nükleer araştırma reaktörü kurulmuştur. Daha sonrasında İran, 1970 yılında NPT (Non-Proliferation Treaty)'yi imzalamıştır.

9 “Iran's Nuclear Program”, *Council on Foreign Affairs*, <http://www.cfr.org/iran/irans-nuclear-program/p16811>, (Erişim Tarihi: 16.11.2014).

10 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınları, Ankara 2009, s. 305-308.

11 Adam Tarock, “Iran's Nuclear Programme and the West”, *Third World Quarterly*, Vol: 27, No: 4, 2006, s. 651.

1970 yılından sonra İran'a ABD ve diğer Batılı devletlerin nükleer enerji için yatırımları başlamıştır. 1974'te Batı Almanya firması Kraftwerk ile 1974'te Buşehr'de 2 reaktörlük anlaşma imzalanmıştır. Aynı yıl Fransa firması Framatome ile Darhovin'de 2 reaktör için inşaat anlaşması yapılmıştır. Sonrasında bu anlaşmayı Fransa-İran arasında 5 reaktör için 10 yıllık işbirliği anlaşması izlemiştir. Söz konusu anlaşma ile Fransa, İran'ın en önemli sanayi ortağı haline gelmiştir. Bunun yanı sıra İran 1975'te Fransa-Belçika-İspanya ve İtalya'nın ortaklığında kurulmuş uranyum zenginleştirme firması Eurodif'in % 10 hissesini almıştır. 1976'da Batı Almanya ile 6 nükleer santral anlaşması yapılmış, 1977'de Fransa ile Darkhovin'de 2 reaktörlük bir anlaşma daha imzalanmış, Şah da 20 nükleer santral için bütçeden 40 milyar dolar ayırmıştır. 12 Nisan 1977 ve 10 Temmuz 1978'de de ABD ile İran arasında nükleer teknoloji değişimi ve nükleer güvenlikte işbirliği anlaşması imzalanmış, ABD tarafından İran "en çok gözetilen ulus" olmuştur.¹²

Dolayısıyla Muhammed Musaddık devrildikten sonra Batı ile ilişkileri iyi¹³olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, mevcut konjonktürün de etkisiyle Batı desteğiyle nükleer teknoloji edinmiş, İran-Batı ilişkileri 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olumlu devam etmiştir.

1.2. 1979-1989 Arası İran'ın Nükleer Politikaları

1953 Ağustos'unda ABD-İngiltere desteğiyle tahta geçen Muhammed Rıza Şah ile olumlu ve oldukça yakın seyreden ABD-İran ilişkileri 1979 İslam Devrimi'nden sonra kötüleşmeye başlamıştır. Bu anlamda İslam Devrimi'ni İran-Batı ilişkilerinde bir kırılma noktası olarak da değerlendirmek mümkündür. Yeni rejim ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelemiş ve İran'ın ABD açısından bölgesel "öteki" olma

12 Arzu Celalifer Ekinci, İran Nükleer Krizi, USAK Yayınları, Ankara 2009, s. 32-34; Colin Dueck-Ray Takeyh, "Iran's Nuclear Challenge", *Political Science Quarterly*, Vol: 122, No: 2, Summer 2007, s. 189-205; Gawdat Bahgat, "Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran", *International Society for Iranian Studies*, Vol: 39, No: 3, September 2006, s. 309-310, Özdemir, a.g.t., s. 131.

13 1979 yılına kadar İran-İsrail ilişkilerinin iyi olduğu görülmektedir. Hatta İsrail ile İran'ın ortak nükleer programı "Project Flower" gündeme gelmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Bahgat, a.g.m., s. 312.

süreci¹⁴ devrimden sonra başlamıştır.

İran'ın devrim sonrası dış politika stratejisini şöyle özetlemek mümkündür.¹⁵

- *Rejimi sağlamlaştırmak,*
- *Toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı korumak,*
- *Toplumun dini mirasını muhafaza etmek,*
- *Uluslararası politikada İran'ı yeniden önemli bir devlet haline getirmek.*

Bu politikalar çerçevesinde 1979'dan Ayetullah Humeyni'nin 1989'da ölümüne kadar İran dış politikası açısından yaşanan önemli olaylar:

- İslam Devrimi'nden 9 ay sonra yaşanan (4 Kasım 1979) Rehineler Krizi;
- 1980-1988 yılları arasında yaşanmış yıkıcı İran-İrak Savaşı'dır.
- Devrim sonrasında İran'ın nükleer politikasında yaşanan önemli kırılma noktaları;
- 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurma kararı alması,
- İran-İrak savaşı devam ettiği sırada 1984 yılında İran'ın nükleer programını yeniden işlevsel hale getirmesidir.

14 Hazar Vural, "İran İslam Cumhuriyeti ve Bölgesel Barış İnşası", *V. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı "Barış ve Güvenliğin Yeniden İnşası" Konferans Tam Metin Kitabı*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 11-12 Aralık 2013, s. 128.

15 Efegil, *a.g.m.*, s. 63.

Rehineler Krizi¹⁶, İran'ın Batı dünyası, özellikle de ABD ile diplomatik ve müttefiklik ilişkilerini sona erdiren önemli bir gelişmedir. Kriz, bir grup öğrencinin devrik Şah'ın İran'a gönderilmesi ve mal varlığının İran'a geçmesi için Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ndeki 53 kişiyi rehin almasıyla başlamıştır. 444 gün süren ve ABD'nin 24 Nisan 1980'deki başarısız operasyonundan sonra, ABD uluslararası kamuoyunda prestij kaybetmiştir.¹⁷ Kriz esnasında İran'ın BM nezdinde yaptığı savunmada yeni yönetimin ABD karşıtlığını, kriz sonrası İran'ın Uluslararası Adalet Divanı nezdinde yaptığı savunmada görmek mümkündür. İran yaptığı savunmada 25 yıldır ABD'nin İran'ın içişlerine karıştığını, SAVAK aracılığıyla pek çok İranlının öldürüldüğünü ve ABD büyükelçiliğinin casusluk faaliyetleri yürüttüğünü ifade etmiştir.¹⁸

Rehinler Krizi'nden sonra İran'ın karşı karşıya kaldığı tehdit Irak olmuştur. Irak 1973 Petrol Krizi'nden sonra petrol gelirlerini arttırmış¹⁹, savaşın başında 31-35 milyar dolarlık döviz elde etmiş ve Suudi Arabistan'dan sonra bölgede ikinci büyük petrol üreticisi konumuna yükselmiştir. İran'da İslam Devrimi'nin yaşanması, bölgesel liderliği amaçlayan Irak'ın Baas ideolojisine karşı alternatif Şii ideolojisinin gelmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum Irak'taki Şiilerin de hareketlenmesine yol açmış, İran'ın yeni rejimi bölgesel liderliği amaçlayan Saddam Hüseyin'in iktidarına karşı tehdit oluşturmuştur.²⁰ Ayrıca Saddam İran'ı yenmesi halinde Ahvaz, Hürremşehr, Abadan, Bender Humeyni gibi enerji üretimi açısından önemli olan Huzistan

16 Rehineler Krizi'nden önce İran'ın 12 Mart 1979'da CENTO'dan ayrılması, 3 Kasım 1979'da ABD ile 1959'da imzaladığı Savunma Anlaşması'nı feshetmesi gibi gelişmeler, ABD-İran diplomatik ilişkilerinin kopmasına zemin hazırlayan önemli gelişmeler arasında yer alır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 357. Ayrıca ABD Büyükelçiliği'ne karşı ilk rehine krizi 4 Kasım'dan önce 14 Şubat 1979'da Marksist bir grup tarafından gerçekleştirilmiş bir eylemle yaşanmış ancak bu eylem Ayetullah Humeyni tarafından kınanmıştır. Humeyni'nin kınamasının arkasında ideolojik sebeplerin olduğu düşünülebilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Hitchcock, *a.g.e.*, s. 59.

17 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s. 759-760.

18 M. W. Janis, "The Role of the International Court in the Hostages Crisis", *Connecticut Law Review*, Vol: 13, Winter 1981, s. 264-265; Richard Falk, "The Iran Hostage Crisis: Easy Answers and Hard Questions", *The American Journal of International Law*, Vol: 74, No: 2, April 1980, s. 411.

19 Irak'ın 1973'te 2 milyar dolar olan petrol gelirleri, 1980'de 26 milyar dolara yükselmiştir. İran'ın da 1972'de 2,3 milyar dolar olan petrol gelirleri 1974'te 18,5 milyar dolara 1977'de de 20 milyar dolara yükselmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa 2008, s. 524.

20 Arı, "Irak, İran ve ABD...", *a.g.e.*, s. 397-398.

bölgesinin, Şii Arapların özerkliğini sağlayıp, bölgedeki etkinliğini arttırma şansına erişecektir.²¹ Bu amaçlarla Irak, İran'la imzaladığı 1975 tarihli Cezayir Anlaşması'nı feshetmiş, Rehineler Krizi'nden ötürü Batı ile ilişkileri bozulan İran'ın yardım alamayacağını, kendisinin ise hem Batı hem de SSCB'den yardım alacağı beklentisiyle İran'a savaş açmıştır.²²

Savaşın ilk günlerinde kayıpları olan İran, savaşın ilk haftasından sonra üstünlüğü ele geçirmeye başlamıştır. “Ümmetin Kurtuluşu”, “Kudüs Yolu”, “Şafak Serisi”, “Kerbela” ve “Fetih Serisi” taarruzlarıyla İran savaşın başında kaybettiği toprakları geri almanın yanı sıra Irak güçlerini geri çekilmeye zorlamıştır.²³

18 Temmuz 1988'de BM ateşkesiyle 8 yıl süren savaş 1973 sonrası artan petrol gelirleri ve Batı'dan satın aldıkları silahları birbirine karşı kullanan bölgenin iki güçlü devletinin güç kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. İran açısından savaşın önemli yılı 1984'tür.²⁴ Çünkü bu yıldan itibaren Irak kimyasal silahlar kullanmış, Irak'ın kimyasal silah kullanımına sessiz kalan uluslararası kamuoyu İran'ın bu saldırılara körfezdeki Irak petrol tankerlerine saldırmasına karşı tepki göstermişlerdir.²⁵ Savaş boyunca gerek bölgeden gerekse Batı'dan gördüğü tepkiler ve savaşta uğradığı zararlar İran'ın nükleer enerji konusundaki fikirlerini yeniden sorgulamasına yol açmıştır.²⁶ Savaşta

21 Arı, “Irak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 402-403.

22 Arı, “Irak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 404-405.

23 Arı, “Irak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 406.

24 1984 yılının yanı sıra 1986 yılı da İran-ABD ilişkileri açısından önemli bir yıldır. Savaş esnasında ilginç bir nokta da Irangate skandalıdır. Reagan yönetimi ve ABD'nin 1986'da İran'a silah sattığı ortaya çıkmıştır. Reagan yönetiminin prestijini azaltan bu gelişmeyi Reagan yönetimi Şah sonrası İran'la ilişkileri düzeltmek ve savaşın onurlu bir şekilde sona erdirmek için yaptıklarını açıklamıştır. Irangate skandalı için bkz. Arı, “Irak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 408, 422-423.

25 Arı, “Irak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 407, 409.

26 Humeyni dini gerekçelerle İran'ın nükleer silaha sahip olamayacağını, dinen caiz olmadığını ifade ederek ülkedeki nükleer faaliyetleri ve nükleer reaktör yapımını durdurmuştur. Fakat Irak'ın kimyasal silah kullanması ve nükleer program yürütmeye başlaması İran'ın konvansiyonel silahlarla mücadeleyi sorgulamasına yol açmış, bu durum rejimin nükleer enerji konusundaki fikirlerini kısa sürede değiştirmiştir. Değişimin ilk örneklerinden biri İran'ın Çin'le 1985 yılında gizli nükleer işbirliği anlaşması imzalamasıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan M. Keskin, “Nükleer Krizde AB'nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 9, Sayı: 34, 2013, Saira Khan, *Iran and Nuclear Weapons*, Routledge Taylor and Francis Group, New York 2010, p.93; Jung Hyung Lee, “The Status of Iran's Nuclear Program”, Jungmin Kang, ed., *Assesment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea*, Springer Science, New York 2013, s. 101.

direnış İran'da sorgulanan devrimi oturtmuş²⁷, devrim sonrası oturmaya başlayan İranlı kimliğinin içinde nükleer enerji gelecek yıllarda Batı'ya karşı direnişin sembolü haline dönüşecek ve silah sahibi olmamasına rağmen nükleer enerji bile başlı başına bir caydırıcılık unsuru olacaktır.

1. 3. 1989-2005 Arası İran'ın Nükleer Politikaları

Ayetullah Humeyni'nin ölümünden 2005'te Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığına kadar olan dönemde Batı'nın ve bölge devletlerinin İran'ın nükleer faaliyetlerine bakışları değişmese de reformcu ve görelî olarak daha ılımlı sayılabilecek başkanlar Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi Dönemlerinde İran devrimin ilk yıllarındaki kadar sert politikalar yürütmemiştir. İran dış politikasındaki görelî yumuşamaya rağmen bazı gelişmeler ve Batı'nın bazı politikaları İran'ın nükleer politikasının Batı ve bölge devletleri tarafından şüpheyle karşılandığını göstermiştir. Bu gelişmeler arasında şunlar sayılabilir:

- İran'ın 1990'ların başında nükleer enerji için yeniden destek arayışları.
- ABD Başkanı Bill Clinton Dönemi'nde uygulanan yaptırım yasası ve “Çifte Çevreleme” (Dual Containment) politikası.
- 11 Eylül Olayı ve Afganistan müdahalesi.
- 2002'de İran'ın gizli nükleer programının ortaya çıkması.
- İran'ın George Bush döneminde, “Şer Ekseni” (Axis of Evil) ilan edilen devletler arasında yer alması.
- ABD ve oluşturduğu koalisyonun 2003 Irak İşgali.
- AB Troykası (Üçlüsü)-İran görüşmelerinin olumlu gitmesi ve İran'ın NPT Ek Protokolünü imzalaması.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İran-Irak Savaşı İran'ın nükleer

27 Arı, “İrak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 410.

enerji konusundaki fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. Bu değişim çerçevesinde Ayetullah Humeyni İran-İrak Savaşı'nda, Irak'ın 1984 yılındaki saldırısından sonra İran'ın nükleer programa gizlice yeniden başlamasına karar vermiş, 1980'lerin sonunda Pakistanlı metalürji uzmanı Dr. Abdülkadir Han'dan²⁸ Libya ve Kuzey Kore gibi uranyum zenginleştirme programını satın aldığı iddia edilmiştir.²⁹ Bunun yanı sıra İran, Soğuk Savaş sona erdikten sonra Çin ve Rusya Federasyonu (RF) başta olmak üzere pek çok devletle nükleer enerji konusunda anlaşmaya varmıştır. Örneğin Çin 1990-1992 yılları arasında İran'a küçük ölçekli araştırma reaktörleri, laboratuvarlar ve nükleer enerji için zenginleştirme teçhizatları sağlamıştır. Çin'in desteğinin sınırlı kalmasında ABD'nin Arjantin, Hindistan, İspanya, Fransa gibi devletlerin İran'ın nükleer programı için satış yapmasını yasaklamasının da etkisi vardır. Çin'in de ABD'nin bu politikasından etkilendiğini iddia etmek mümkündür. RF ise ABD'nin politikalarının aksine 1995 yılında İran'la Buşehr'deki reaktörlerden birinin 4 yıl içinde tamamlanması için 800 milyon dolarlık anlaşma imzaladığını ilan etmiştir. Söz konusu reaktör 2010 yılında tamamlanmıştır. Akabinde RF İran ile Kasım 2005'te 1 milyar dolarlık füze ve savunma sistemi anlaşması yapmıştır.³⁰ 1992'de de İran-İrak Savaşı'nda zarar gören reaktörlerin onarılması için anlaşma imzalamıştır.³¹

ABD İran'a nükleer faaliyetleriyle Ortadoğu Barış Süreci'ne zarar verdiği için 1995 yılında petrol ve ticaret yaptırımlarını devreye sokmuş, 1996 yılında Libya ile beraber İran'a "*İran-Libya Yaptırım Bildirisi*"ni uygulamış, Irak ile beraber İran'a aynı anda baskı uygulayarak "*Çifte*

28 En az Usame bin Ladin kadar tehlikeli kabul edilen Abdülkadir Han Pakistan'ın nükleer silahlanmasının "babası" olarak kabul edilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Bradley A. Thayer, "What to Read on Nuclear Proliferation", *Foreign Affairs*, http://www.foreignaffairs.com/features/readinglists/what-to-read-on-nuclear-proliferation-0?cid=nlc-books_and_reviews-120314-what_to_read_on_nuclear_prolif_4-120314&sp_mid=47545103&sp_rid=YmFyaXNvemRhbnBWFpbC5jb20S1, (Erişim Tarihi: 17. 11. 2014).

29 Hatta 1990'ların ortalarında Pakistan'ın İran'a yüksek hızlı gaz santrifüj programlarının dizayn ve çizimlerini sattığı iddia edilmiştir. Talha Köse, İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları, SETA Ankara 2008, s. 85-87, "Timeline on Iran's Nuclear Program", *The New York Times*, http://www.nytimes.com/interactive/2014/11/20/world/middleeast/iran-nuclear-timeline.html?_r=0#/time243_7211, (Erişim Tarihi: 17.11.2014); Alireza Jafarzadeh, *The Iran Threat President Ahmedinejad and the Coming Nuclear Crisis*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 133.

30 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Khan, *a.g.e.*, s. 84; Köse, *a.g.e.*, s. 86; Hitchcock, *a.g.e.*, s. 60.

31 Hitchcock, *a.g.e.* s. 89.

Çevreleme Politikası"nı yerine getirmiştir. Clinton Yönetimi "Çifte Çevreleme"yi İran ve Irak'a, BM ambargoları, ekonomik ambargolar ve uçuşa yasak bölgeler oluşturma gibi yöntemlerle uygulamıştır.³² Bu politikalar 1979'dan beri kötü olan İran-ABD ilişkilerinin daha kötüye gitmesine neden olmuştur.

İran nükleer programının "uluslararası kriz"e dönüşmesi 2002 yılında gerçekleşmiştir. 11 Eylül 2001'deki saldırılardan sonra ABD Kuzey Kore, İran ve Irak'ı Şer Ekseni ilan etmiş, söz konusu devletlerin uluslararası barışı tehdit ettiklerini ve ABD'nin varlığına tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir.³³ ABD'nin bu yaklaşımından 6 ay sonra, 14 Ağustos 2002'de İran muhaliflerinden Ulusal Direniş Konseyi ve Halkın Mücahitleri Örgütü'nden Alırıza Jafarzadeh'in Natanz'da Uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır su ürettiğine dair açıklamalarda bulunması İran nükleer programının, "İran Nükleer Krizi"ne döndüğü şeklinde yorumlanabilir. Bu gelişme üzerine ABD, nükleer faaliyetlerini Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)'na bildirmediği gerekçesiyle İran'ı gizli nükleer silah yapmakla itham etmiştir.³⁴

IAEA, Arak'ta yoğun miktarda zenginleştirilmiş uranyum bulduktan sonra ABD İran'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'ne sevk edilmesini önermiş³⁵ fakat bu noktada İran-Batı arasındaki ilişkileri AB Üçlüsü-İran görüşmeleriyle yumuşama eğilimine girmiştir. IAEA Raporları ve İran'ın raporlara olumlu yanıtları üzerine AB Üçlüsünün İran ile görüşmeleri olumlu geçmiş, 21 Ekim 2003'te Tahran Deklarasyonu yayınlanmış ve İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini IAEA talepleri çerçevesinde durduracağını ilan etmiş, 18 Aralık 2003'te NPT'nin Ek Protokolünü

32 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ekinci, *a.g.e.*, s. 185, 197; Arı, "Irak, İran ve ABD...", *a.g.e.*, s. 514; Ricardo Alcaro-Aniseh Bassiri Tabrizi, "Europe's and Iran's Nuclear Issue: The Labours and Sorrows of a Supporting Actor", *The International Spectator*, Vol: 49, No: 3, September 2014, s. 15.

33 Khan, *a.g.e.*, s. 97; Köse, *a.g.e.*, s. 16; Scott D. Sagan, "How The Keep Bomb From Iran", *Foreign Affairs*, Vol: 85, No: 5, September-October 2006, s. 55.; Özdemir, *a.g.t.*, s. 142.

34 Ekinci, *a.g.e.*, s. 42-43; Özdemir, *a.g.t.*, s. 143.

35 Köse, *a.g.e.*, s. 87.

imzalamıştır.³⁶ AB'nin kriz sürecindeki amacı ABD'nin aksine İran'ı sistemden izole etmekten ziyade sisteme entegre etmek, “*Yatıştırma Politikası*” uygulamaktır.³⁷

18 Haziran 2004 UAEA raporuna kadar AB Üçlüsü ile başlayan olumlu diyalog sürmüştür. UAEA Başkanı Muhammed El Baradei, İran'ın daha fazla işbirliği yapması gerektiğine dair açıklamalar yapmış, 1 Eylül 2004 tarihli UAEA raporunda İran'ın 1995-2002 yılları arasında yürüttüğü faaliyetlere dair açıklamalar UAEA tarafından tatmin edici bulunmamıştır.³⁸

İran nükleer krizinde “*ikinci yumuşama*” yine AB Üçlüsünün girişimleriyle gerçekleşmiştir. Girişimlerin sonucunda 15 Kasım 2004'te Paris Anlaşması imzalanmış, bu anlaşmayla İran uranyum zenginleştirme, dönüştürme ve yeniden işleme faaliyetlerini askıya almayı kabul etmiş, anlaşma AB ile uzun vadede işbirliğini ve İran'ın nükleer programını barışçıl yürüteceğine dair taahhütler vermesi üzerine AB Üçlüsü İran'ın iyi niyetine öneri paketiyle cevap vermiştir.³⁹

AB Üçlüsü'nün 5 Ağustos 2005'te İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tamamen durdurması⁴⁰ karşılığında önerdiği 35 sayfalık rapor İran'ı tatmin etmemiş ve dış politikada sert söylemleri olan Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber “*ikinci detant*” olarak adlandırılan dönem sona ermiştir. İran'ın, öneri paketini kabul etmemesinden sonra AB Üçlüsü, İran'ı BMGK ile tehdit etmiş ve krizi daha da tırmandırmıştır.⁴¹

İran'ın bölgedeki etkinliğini görece olarak arttıran iki gelişme, 2001 yılında Taliban rejimi altındaki Afganistan müdahalesi ve 2003'te İran'ın bölgedeki önemli rakiplerinden biri olan Irak'ın işgal edilmesi ve bölgesel güç mücadelesinden ABD tarafından saf dışı edilmesidir.

36 Ekinci, *a.g.e.*, s. 51-52, Michael Eisenstadt, “Delay, Deter and Contain, Roll-Back: Toward a Strategy for Dealing with Iran's Nuclear Ambitions”, Geoffrey Camp, der., *Iran's Bomb American and Iranian Perspectives*, The Nixon Center, Washington 2004, s. 17.

37 Ekinci, *a.g.e.*, s. 185.

38 Ekinci, *a.g.e.*, s. 54-55.

39 Ekinci, *a.g.e.*, s. 61.

40 Bayram Sinkaya, “İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 12, Aralık 2009, s. 72.

41 Ekinci, *a.g.e.*, s. 62.

İrak'ın ABD tarafından işgali ilk bakışta İran açısından bölgede bir rakibinin bölgesel güç mücadelesinden çıkarılması olarak algılanabilir. Fakat Irak işgali sonrası ABD İran'ı denetleme ve kontrol altına alma imkanını elde etmiştir.⁴² ABD'nin İran açısından yarattığı güvenlik sorunu da küresel hegemonyasını devam ettirmek için oluşturduğu “Büyük Ortadoğu” ya da “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Politikası”dır. Politikanın özü, bölgede ABD yönetimi ile uyumlu rejimler kurulması ve ABD karşıtı rejimlerin ortadan kaldırılmasıdır.⁴³ İran bu anlamda ABD'nin küresel hegemonya amacına ulaşmasında en önemli engeller arasında yer almaktadır.

Ayrıca İran'ın Şii Hilali oluşturma çabası içine girdiği iddia edilmekte, özellikle Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi devletler kendilerini bu politikanın tehdidi altında hissetmektedirler. Kavramı ilk kez 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah kullanmıştır. “Şii Hilali” iddiasına göre Sünni Araplar İran'dan başlayan ve bölgedeki Şiileri kapsayan bir etki alanıyla çevrelenmeye çalışılmaktadır. Ürdün Kralı'ndan sonra 2006'da Hüsnü Mübarek ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud El Faysal da benzer açıklamaları yapmıştır.⁴⁴ İran bu endişelere paralel olarak İsrail'e karşı 2006'da Lübnan'da Hizbullahı, Irak'taki Bedir Tugaylarını da desteklemiştir.⁴⁵

Görüldüğü gibi 1989-2005 yılları arasında İran nükleer faaliyetlerini arttırmıştır. Fakat bu sefer Batı ittifakının bir parçası olmaktan ziyade, Batı'nın ve Suudi Arabistan, İsrail gibi bölgedeki önemli aktörlerin tehdit olarak algıladığı bir aktör olarak nükleer faaliyetlerini devam ettirmiştir. Öte yandan nükleer faaliyetleri devam ederken 2003 ve 2004 yılında Avrupa ile yumuşayan ilişkiler söz konusu dönemin İran açısından olumlu gelişmeleri arasında yer almaktadır.

1.4. 2005'ten Günümüze İran'ın Nükleer Politikaları

2005'te Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin müzakereler Rafsancani ve Hatemi

42 Arı, “İrak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 511.

43 Arı, “İrak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 519.

44 Atilla Sandıklı-Emin Salihi, İran, Şii Hilali ve Arap Baharı, BİLGESAM, Ankara 2011, s. 5; Barzegar, *a.g.m.*, s. 28.

45 Sandıklı-Salihi, *a.g.e.*, s. 5-7.

dönemlerinden farklı bir yöne gitmeye başlamıştır. Ahmedinejad'ın İsrail ve Batı karşıtı açıklamaları⁴⁶ ve İran'ın nükleer programına devam etmesi “krizi” tırmandırmıştır. 2005 yılından günümüze İran'ın nükleer faaliyetleri ve nükleer krizle ilgili aşağıdaki önemli gelişmeler yaşanmıştır:

- 2005'te İran'ın 10 Ağustos'ta İsfahan'da üretime başlaması ve nükleer krizdeki “ikinci detant”ın sona ermesi.
- Viyana'da 1 Haziran 2006'daki P5+1 görüşmelerinde ABD'nin İran ile müzakereleri doğrudan yürütmeyi kabul etmesi.
- 2006'da BMGK yaptırımlarının uygulanmaya başlaması.
- İran'ın 2008 yılında “nükleer kulübe dahil olduğunu” beyan etmesi.
- 2007'de ABD ve İran'ın 1979 Devriminden sonra ilk defa resmi ziyarette bir araya gelmesi (büyükelçiler seviyesinde).
- 2009 Cenevre görüşmelerinde 30 yıl sonra ilk defa üst düzey (William Burns- Sait Celili) görüşmeleri.
- Haziran 2010'da İran'a ABD-İsrail ortaklığı ile İran'ın nükleer programına zarar vermek için STUXNET siber saldırısının yapılması.
- 2013'te Obama ve Ruhani'nin doğrudan görüşmeleri ve nükleer müzakerelerde zirve diplomasinin uygulanmaya başlaması.
- 2014'te nükleer müzakerelerin uzatılması.

Reformist Hatemi'den sonra Cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad'ın gelişi uluslararası toplum tarafından İran'ın devrimin ilk yıllarındaki

⁴⁶ İsrail'in haritadan silinmesi ve Holocaust'un bir “mit” olduğunu iddia etmesi gibi açıklamaları, Ahmedinejad'ın “Yeni Hitler” olarak nitelendirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mark Hitchcock, *The Apocalypse of Ahmedinejad*, Multnomah Books, Colorado 2007, s. 61-83.

politikalarına geri dönüşü olarak algılanmıştır. Ahmedinejad, göreve gelmesini takiben 10 Ağustos 2005'te İsfahan'da uranyum dönüştürme faaliyetlerine başladığını ilan etmiştir. Bu gelişme Batı ile İran arasındaki nükleer müzakerelerde ikinci detantın tamamen sona ermesi olarak yorumlanmıştır.

Bu kararı takiben 9 Ocak 2006'da İran uranyum zenginleştirme alanında Ar-Ge faaliyetlerine yeniden başladığını ilan etmiş, bu karar AB, ABD ve Batılılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 13 Ocak 2006'da AB Üçlüsü ortak bildiri yayımlamış, AB Üçlüsü İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini müzakere sürecinin reddi olarak algılamıştır. Bu durum konunun BMGK'ya taşınmasını ve İran'ın nükleer enerji konusunda daha sert politikalar izlemesini beraberinde getirmiştir.

RF'nin İran'daki reaktörlerde kullanılacak yakıtlar için gerekli uranyumun RF-İran ortaklığında Rus topraklarında gerçekleştirilmesi önerisini ABD ve AB olumlu karşılamasına rağmen İran reddetmiştir.

31 Ocak 2006'da P5+1 devletleri ve İran Londra'da toplanmıştır. Burada amaç Çin ve RF'nu da sürece dahil ederek BMGK seçeneğinin canlı tutulmasını sağlamaktır. Bu durum İran'ın daha sert tutum takınmasına yol açmış, Dışişleri Bakanı Manučeher Muttaki ve Cumhurbaşkanı Ahmedinejad sorunun Güvenlik Konseyi'ne taşınması durumunda işbirliğinin sona ereceğini ifade etmiştir. Toplantı sonrasında konu 4 Şubat 2006'da BMGK'ya sevk edilmiştir. Konunun Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesinden ve İran'ın görüşmeler sürerken sunduğu öneri paketinin AB Üçlüsü tarafından reddedilmesi üzerine Ali Laricani İran'ın nükleer enerjiye sahip olma amacının barışçıl olduğunu, İran'ın diplomasi yoluyla uzlaşmaya çalıştığını ve NPT'nin Ek Protokolü'nün meclisten geçeceğini ifade etmesi gerilen ilişkileri yumuşatmış, RF'nun önerisi yeniden gündeme gelmiş, İran-RF müzakereleri 20 Şubat 2006 tarihinde başlamıştır.

İran uranyumunun RF'unda üretilme kararı prensipte kabul edilmiş ancak 3 Mart 2006'da Avrupa Üçlüsünün teklifini İran reddedince ilişkiler yeniden gerilmiştir. Görüşmeler sürerken ABD ile Hindistan arasında nükleer işbirliği anlaşmasının imzalanmasını İran;

Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silah denemelerinin ABD tarafından meşrulaştırılması olarak yorumlamış, bu durum İran'ın kendisine karşı nükleer enerji konusunda Batılıların çifte standart uygulandığı iddiasını sağlamlaştırmıştır.

İran ve RF arasındaki uzlaşma İran'ın nükleer faaliyetlerine dair dosyanın 6 Mart 2006'da BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesiyle askıyla alınmıştır.⁴⁷ İran UAEA ile işbirliğine devam edileceğini ve NPT'ye uyulacağını açıklamış, Ar-Ge faaliyetlerini kesinlikle durdurmayacağını beyan etmiştir. Bu karardan sonra 9 Nisan 2006'da Ahmedinejad İran'ın %3,5 uranyum zenginleştirdiğini açıklamıştır.⁴⁸ Açıklamadan 2 gün sonra Ahmedinejad İran'ın nükleer enerjiye sahip devletler arasına girdiğini ifade etmiştir.⁴⁹

1 Haziran 2006'da Viyana'da yapılmış olan P5+1 toplantısı sonrasında ABD'nin İran ile nükleer müzakereleri doğrudan yürütmeyi kabul etmesi 1979'dan kötü olan ABD-İran ilişkilerinde önemli bir gelişme olmuştur. ABD'nin İran politikasındaki bu değişim şartı İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasıdır. İran ABD'deki söz konusu politik değişimleri olumlu karşılamakla birlikte ön şart fikrine sıcak bakmadığını belirtmiştir.⁵⁰

2007'de İran uzlaşmaz tavrını biraz yumuşatmış ve nükleer tesislerini yeniden UAEA denetimine açmıştır. UAEA Kasım 2007'de yayımladığı raporda nükleer silaha dair bir şey bulunmadığını ifade etmiştir.⁵¹ Bu gelişme öncesinde, 28 Mayıs 2007'de devrimden sonra ilk kez ABD-İran resmi temaslarda büyükelçilik düzeyinde gerçekleşmiştir.⁵²

ABD'nin müzakereye yanaşmasına karşın BM Güvenlik Konseyi'nin 1696 sayılı raporu İran açısından ilk defa bağlayıcı kararın alınmasını beraberinde getirmiştir.

47 Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Ekinci, *a.g.e.*, s. 63-75, Özdemir, *a.g.t.*, s. 143-144.

48 Ekinci, *a.g.e.*, s. 81; Arzu Celalifer Ekinci, "İran'ın Nükleer Ülkeler Kulübüne Katılmak için İlk Adımı", *USAK*, http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=6&cat=365365572#.VIGAocm-pAY, (Erişim Tarihi: 19.11.2014).

49 Köse, *a.g.e.*, s. 90.

50 Ekinci, "İran Nükleer Krizi", *a.g.e.*, s. 90-91.

51 Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı...", *a.g.m.*, s. 73.

52 "İran-ABD Görüşmeleri Sürebilir", *BBCTurkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/05/070528_us_iran_talks.shtml, (Erişim Tarihi: 18. 11. 2014).

ABD-İran ilişkilerinde bir dönüm noktası da 2008'de Cenevre'deki P5+1 görüşmelerinde gerçekleşmiştir. 19 Temmuz 2008'deki görüşmelere ABD Siyasal İşler Müsteşarı William Burns'ü yollamıştır. Bu hamle ABD'nin "İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadan masaya oturmam" anlayışının değişmeye başladığı olarak yorumlanmıştır.⁵³ Sait Celili ve William Burns Cenevre'de 1 Ekim 2009'da baş başa görüşmüş, 30 yıldan beri ilk defa ABD-İran üst düzeyde görüşme imkanına sahip olmuştur.⁵⁴

Bu gelişmelere rağmen İran'ın maruz kaldığı STUXNET saldırısı İran-Batı arasındaki güven sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Çoğu İranlıya göre ABD'nin örtülü saldırısı olarak nitelendirilen STUXNET saldırısıyla⁵⁵, Natanz'daki 1000 santrifüj devre dışı kalmıştır.⁵⁶ İranlı yetkililer saldırıya rağmen nükleer faaliyetlerine devam ettiklerini ifade etmiş, İsrail ve ABD'nin yanı sıra İran'ın nükleer santrallerinde kullandığı sistemin altyapısını hazırlayan Almanya'yı bu iki devlete verileri satmakla suçlamıştır.⁵⁷

ABD ilk başta ithamlara karşı sessiz kalsa da New York Times'da David Sanger'in raporunda STUXNET saldırısının İran'ın nükleer faaliyetlerine zarar vermek için *Olympic Games* adlı proje çerçevesinde geliştirdiği yazılımlardan biridir.⁵⁸ 2013'te Edward Snowden da

53 Ekinci, "İran Nükleer Krizi", *a.g.e.*, s. 160.

54 Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı...", *a.g.m.*, s. 75.

55 Kayhan Barzegar, "Sanctions Won't End Iran's Nuclear Program", *Foreign Affairs*, <http://www.foreignaffairs.com/features/letters-from/sanctions-wont-end-irans-nuclear-program>, (Erişim Tarihi: 19. 11. 2014).

56 Institute for Science and International Security'nin STUXNET saldırısının İran'a verdiği zararın boyutuyla ilgili raporuna ulaşmak için bkz. David Albright-Paul Brannan-Christina Walrond, "Did Stuxnet Take Out 1,000 Centrifuges at the Natanz Enrichment Plant? Preliminary Assessment", *ISIS*, <http://isis-online.org/isis-reports/detail/did-stuxnet-take-out-1000-centrifuges-at-the-natanz-enrichment-plant/>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

57 "Iran accuses Siemens Over Stuxnet Cyber Attack", *The Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/technology/news/8457658/Iran-accuses-Siemens-over-Stuxnet-cyber-attack.html>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014); Saeed Kamali Dehghan, "Iran Accuses Siemens of Helping Launch Stuxnet Cyber-attack", *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/world/2011/apr/17/iran-siemens-stuxnet-cyber-attack>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

58 David E. Sanger'in New York Times'ta yayınlanan raporu için bkz. David E. Sanger, "Obama Order Sped Up Wave of Cyberattacks Against Iran", *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2012/06/01/world/middleeast/obama-ordered-wave-of-cyberattacks-against-iran.html?pagewanted=all&_r=0, (Erişim Tarihi: 16.12.2014); Aaron F. Brantly, "Cyber Actions By State Actors: Motivation and Utility", *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, Vol: 27, 2014, s. 479.

Der Spiegel'deki röportajında STUXNET'in NSA ve İsrail'in oluşturduğunu ifade etmiştir.⁵⁹

Daha sonraki en önemli gelişme 17 Mayıs 2010'da İran, Türkiye ve Brezilya⁶⁰ arasında imzalanmış Tahran Anlaşması (Ortak Bildirisi) olarak dikkat çekmektedir. 10 maddelik bildirinin 5., 6. ve 7. Maddeleri ilgi çekicidir. Söz konusu maddeler şunlardır:

“Md. 5: İran İslam Cumhuriyeti 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye’de muhafazası konusunda mutabıktır. Türkiye’de olduğu süre zarfında sözkonusu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum İran’a ait olmaya devam edecektir. İran ve UAEA, Türkiye’de bahse konu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun muhafazasını izlemek için gözlemci konuşlandırabilir.

Md.6: İran bu Bildirinin yayın tarihini takip edecek yedi gün içinde UAEA’na yazılı olarak resmi kanallardan yukarıdaki hususlarla mutabakatını bildirecektir. Viyana Grubu’nun (ABD, RF, Fransa ve UAEA) olumlu yanıtı üzerine, değişimin ayrıntıları İran ve özellikle Tahran Araştırma Reaktörü’ne (TAR) ihtiyaç duyulan 120 kg yakıtın aktarılmasını taahhüt etmiş olan Viyana Grubu arasında yazılı bir anlaşma ve uygun bir düzenlemeyle tespit edilecektir.

Md. 7: Viyana Grubu bu hükme dair taahhüdünü açıkladığında, iki taraf 6’ncı maddede belirtilen mutabakatın uygulanmasını taahhüt edeceklerdir. İran İslam Cumhuriyeti bir ay içinde düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu (1200 kg) teslim etmeye hazır olduğunu açıklamıştır ve aynı mutabakat temelinde Viyana

59 “Edward Snowden Interview: The NSA and Its Willing Helpers”, *Spiegel Online International*, <http://www.spiegel.de/international/world/interview-with-whistleblower-edward-snowden-on-global-spying-a-910006.html>, (Erişim Tarihi: 16. 12. 2014).

60 Bildiriden 1 ay sonra yapılan BMGK yaptırım kararına sadece Türkiye ve Brezilya hayır oyu vermiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Burak Bilgehan Özpek, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, No: 2, Ocak 2012, s. 196.

*Grubu bir yıl geçmeden İran Araştırma Reaktörüne gerekli 120 kg yakıtı iletmelidir.*⁶¹

Fransa, RF ve ABD bu bildiriye İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine sınır getirmediği gerekçesiyle uygulamamış, akabinde Ocak 2011'de İstanbul'da İran ve P5+1 üyeleri arasındaki görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.⁶² 2012'de Natanz'da çalışan bir İranlı mühendisin öldürülmesi İran-Batı ilişkilerini yeniden germiş, bu suikaste İsrail ve ABD'nin etkisi olduğu düşünülmektedir.⁶³

STUXNET saldırısı, İranlı mühendisin suikaste uğraması ve İstanbul'daki P5+1 görüşmelerinin sonuçsuz kalması gibi gelişmelerden sonra P5+1 devletleri ve İran arasında 23 Kasım 2013'te gerçekleşen Cenevre Görüşmeleri nükleer müzakereler ve Batılı devletler-İran arasındaki ilişkiler için görece olarak iyi sonuçlanmıştır. Cenevre'deki geçici anlaşmaya göre İran tesislerini denetime açacak, UAEA'yı bilgilendirecek, bunun karşılığında ABD ve Batılıların yaptırımları azaltacak ve yeni yaptırımlar gelmeyecektir. Söz konusu anlaşmayı İran'daki muhafazakar çevreler ve ABD kamuoyundaki bazı kesimler karşılıklı güvensizliğin etkisiyle olumsuz değerlendirmişlerdir.⁶⁴ İran açısından sürecin diplomatik kazanımı Obama ve Ruhani arasında gerçekleşen telefon görüşmesidir. Söz konusu gelişme iki devlet arasında 1979'dan beri liderler seviyesindeki ilk görüşmedir.⁶⁵

61 "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2014).

62 Pınar Arıkan Sinkaya, "İran ile P5+1 Ülkeleri Arasında Yeniden Başlayan Nükleer Müzakereler", *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3418>, (Erişim Tarihi: 07.12.2014); Frank N. Von Hippel, "The Feasibility of a Diplomatic Solution to the Confrontation Over Iran's Nuclear Program", Jungmin Kang, der., *Assesment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea*, Springer Science, New York 2013, s. 68.

63 Alan Cowell-Rick Gladstone, "Iran Reports Killing of Nuclear Scientist in 'Terrorist' Blast", *The New York Times*, 11 January 2012, http://www.nytimes.com/2012/01/12/world/middleeast/iran-reports-killing-of-nuclear-scientist.html?_r=2&scp=49&sq=iran%20women%20hostages%20released%201979&st=cse&, (Erişim Tarihi: 08. 12. 2014).

64 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Vural, *a.g.m.*, s. 130, 132, "Cenevre'den tarihi anlaşma çıktı", *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2013/11/25/cenevreden-tarihi-anlasma-cikti>, (Erişim Tarihi: 08. 12.2014); Sanam Vakıl, "Obama's Iranian Gamble", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, Vol: 49, No: 3, 2014, s. 8.

65 "Obama ve Ruhani telefonla görüştü", *BBC Türkçe*, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/09/130928_obama_ruhani, (Erişim Tarihi: 09.12.2014); S. Samuel C. Rajiv, "'Politized Safeguards': Iran-IAEA Contentions, Drivers and Policy Implications", *Strategic Analysis*, Vol: 38, No: 5, 2014, s. 696.

Cenevre Anlaşması çerçevesinde oluşturulan Ortak Eylem Planı 20 Ocak 2014'te uygulanmaya başlamış, nükleer müzakerelerin olumlu sonuçlanması için 6 aylık müzakere süresi öngörülmüştür. Bu anlaşmanın İran açısından diplomatik kazanımı, İran'ın uranyum zenginleştirip zenginleştirmemesi değil, miktarının tartışılmaya başlamasıdır. Yani Batılılar dolaylı da olsa İran'ın enerji sahibi olması gerçeğini kabul etmiştir. Bu müzakerelerde İran'ın balistik füze programı da gündeme gelmiş, İran ise balistik füze programının nükleer müzakerelerden bağımsız olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶ 20 Temmuz 2014 yılındaki görüşmelerden de sonuç çıkmamış ve müzakerelerin 4 ay daha uzatılmasına karar verilmiştir.⁶⁷

İran ve P5+1 arasındaki son nükleer müzakere 24 Kasım 2014'te gerçekleşmiş, beklenildiği Ortak Eylem Planı'nın 1 Temmuz 2015'e kadar uzatılması kararı alınmıştır. Müzakerelerin sona ermemesinde her iki tarafın kısmen istediklerini elde etmiş olması önemli faktördür. Bu çerçevede İran açısından yaptırımlar azalmış, ABD açısından da İran'ın nükleer programını yavaşlatılmıştır. Dolayısıyla mevcut durumda ABD ve İran masadan ilk kalkan ilk taraf olmak istemiştir. Buna rağmen müzakereler sonuçsuz kalmıştır. Müzakerenin sonuçsuz kalmasında Obama-Hamaneh arasında diplomatik müzakereleri desteklemek için gerçekleşen mektuplaşmalardan kısa süre sonra ABD'nin yeni bir yaptırım uygulaması, Cevad Zarif-John Kerry görüşmelerinin sonuçsuz kalması gibi taraflararası güven sorunlarının devam ettiğini gösteren gelişmeler önemli rol oynamıştır.⁶⁸

2. İran'ın Nükleer Politikasının Nedenleri

İran dış politikası için vurgulanması gereken nokta İran'da nükleer enerji üretme dahil olmak üzere önemli dış politik konularda kararların tek kişi ya da grubun inisiyatifiyle değil, dış politikadaki karar

66 Bayram Sinkaya, "İran-P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 6, Sayı: 63, Temmuz-Ağustos 2014, s. 20, 24-25.

67 "İran ile nükleer müzakereler 4 ay daha uzatıldı", *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/07/19/iran-ile-nukleer-muzakerler-4-ay-daha-uzatildi>, (Erişim Tarihi: 08. 12. 2014).

68 Bayram Sinkaya, "Viyana Görüşmelerinin Sonucu: Müzakerelere Devam", *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5225>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

alıcıların konsensusla aldığıdır.⁶⁹ Çok değişkenli dış politika karar alma süreci göz önünde alındığında İran'ın nükleer politikasında 5 önemli perspektif vardır⁷⁰:

1. İdeolojik: İdeolojik perspektifi İran'ın İslami reformist ve devrimci yorumuyla, İran milliyetçiliği oluşturmaktadır.
2. *Tehdit algıları*: “*Um Al Qura*” yaklaşımı İran'ın tehdit algılarını belirlemektedir. Bu yaklaşıma göre ABD emperyalizmi ve Siyonizm İslam düşmanıdır. Reaksiyoner ve politik olmayan İslam, bu güçlerin ve Batı'nın Müslümanların doğal kaynaklarını ve zenginliğini sömürmesine vesile olur. ABD Irak'ı işgal ederek coğrafi olarak İran'a yaklaşmıştır. Irak'ın ABD tarafından işgali ilk bakışta İran açısından bölgede bir rakibinin bölgesel güç mücadelesinden ekarte olması olarak algılanabilir. Fakat Irak işgali sonrası ABD, İran'ı denetleme ve kontrol altına alma imkanını elde etmiştir. ABD'nin İran açısından yarattığı güvenlik sorunu da küresel hegemonyasını devam ettirmek için oluşturduğu “*Büyük Ortadoğu*” ya da “*Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Politikası*”dır. Politikanın özü, bölgede ABD yönetimi ile uyumlu rejimler kurulması ve ABD karşıtı rejimlerin ortadan kaldırılmasıdır.⁷¹ İran bu anlamda ABD'nin küresel hegemonya amacına ulaşmasında en önemli engeller arasında yer almaktadır. İran kendisine yönelik ABD tehdidini caydırmak amacıyla nükleer teknolojiye sahip olmak istemektedir.⁷²
3. *Organizasyonel zorunluluk*: İran'da İran Atom Enerjisi Organizasyonu, nükleer fizik enstitüleri ve üniversiteler bulunmaktadır. İran'ın nükleer politikasına katkıda bulunan, işlevsel ve siyaseten etkin olan bu kurumlar, nükleer müzakerelerde İran tarafından verilecek herhangi bir tavizin ihanet olarak

69 Nasser Hadian, “Iran's Nuclear Program: Contexts and Debates”, Geoffrey Camp, ed., *Iran's Bomb American and Iranian Perspectives*, The Nixon Center, Washington 2004, s. 53.

70 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Hadian, *a.g.m.*, s. 56-59.

71 Arı, “İrak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 519.

72 Arı, “İrak, İran ve ABD...”, *a.g.e.*, s. 511, Barzegar, “The Paradox of Iran's...”, *a.g.m.*, s. 25. İran'ın güvenlik kaygıları için bkz.: Hazar Vural, “İran Toplumsal Yapısının Dış Politikasına ve Ortadoğu Güvenliğine Etkileri”, *Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, İstanbul 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 61-76.

görülebileceği düşünülmektedir. Çünkü bu durum yüksek miktarda yatırımlara rağmen kurumların amaçlarına ulaşamamasını beraberinde getirecektir.⁷³

4. *Ulusal Gurur*: NPT'ye taraf olmamalarına rağmen nükleer silaha sahip olan İsrail, Hindistan ve Pakistan tarafından çevrilmiştir⁷⁴. Bu durum İran açısından tehdit olarak algılanmasının yanı sıra⁷⁵, Batılı devletlerin söz konusu devletlerin nükleer programını tehdit olarak görmeyip İran üzerinde nükleer enerji aracılığıyla baskı kurulması İran açısından haksızlık olarak değerlendirilmektedir. Nükleer enerjiyi ulusal bir hak olarak gören İran, nükleer enerjiden geri adım atmayı, ulusal onurdan, rejimin varlığından ve bağımsızlıktan ödün vermek olarak algılamaktadır.⁷⁶ Bu anlamda nükleer enerji İran açısından ulusal kimliğin ve Batı-karşıtı mücadelenin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.⁷⁷ Bunun en somut örneklerinden biri, 9 Nisan 2007'de Ahmedinejad'ın İran'ın endüstriyel üretim temelinde uranyum ürettiğini ve nükleer klübe katıldığını ilan ettiği günün İran'da "*Nükleer Teknoloji Günü*" olarak kutlanmasıdır.⁷⁸ Bu durumun yanı sıra Washington merkezli oylama şirketi Terror Free Tomorrow'a göre İran halkının % 90'dan fazlasının nükleer politikaya destek verdiğini belirtmiştir. Bu durum daha önce de bahsettiğimiz gibi İran halkının birleşmesini, ulusal kimliği güçlendirici, birliği sağlamlaştırıcı bir rol oynamaktadır.⁷⁹
5. *Geçmiş deneyimleri*: Daha önce ifade edildiği gibi Gülistan ve Türkmençay Andlaşmaları ile sonuçlanan Kaçarlar Dönemi'nde Rus Çarlığı'na karşı yaşanan yenilgiler, 1. Dünya Savaşı öncesi ve 2. Dünya Savaşı esnasında İngiliz-Rus işgallerine maruz

73 Hadian, *a.g.m.*, s. 58.

74 Ayrıca İran'a kuzeyinde NPT'ye taraf olmasına rağmen, daha önce bahsedildiği gibi İran tarihinde 19. ve 20. yy'da olumsuz yer etmiş RF de bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 177-178, Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, Ankara 2003, s. 264-266, Sander, "Siyasi Tarih 1918-1994", *a.g.e.*, s. 261.

75 Barzegar, "The Paradox of Iran's...", *a.g.m.*, s. 25.

76 Ekinci, "İran Nükleer Krizi", *a.g.e.*, s. 86.

77 Arif Keskin, "İran Nükleer Krizi Nereye?", *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4759>, (Erişim Tarihi: 13.12.2014).

78 Ekinci, "İran Nükleer Krizi", *a.g.e.*, s. 125.

79 Barzegar, "The Paradox of Iran's...", *a.g.m.*, s. 24.

kalma,⁸⁰ Muhammed Musaddık'a düzenlenen darbe, Batı yanlısı Şah'ın getirilmesi ve devrimden hemen sonra yaşanan İran-İrak Savaşı'nda Irak'a verilen Batı desteği gibi gelişmeler İran halkının ve karar vericilerin düşüncesinde yer almaktadır.⁸¹ İran, Batı ve dışarıdan gelen müdahalelere karşı caydırıcılığı sağlamak amacıyla nükleer enerji üretimiyle caydırıcılığı sağlamayı amaçlamaktadır.⁸² Daha önce ifade edildiği gibi nükleer politika, ulusal kimliğin ve Batı karşıtlığının sembolü olmuştur.

Yukarıda belirtilen perspektiflere ek olarak İran kaynak bağımlılığını azaltmak ve çevre kirliliği önlemek için de nükleer enerjiye sahip olmak istediğini dile getirmekte, bu konuda RF'nu örnek göstermektedir. Rf, petrol ve doğalgaz açısından zengin olmasına karşın, ekonomik enerji kaynağı olarak nükleer enerji kullanmaktadır, söz konusu enerji kaynaklarını ise ihraç etmektedir. Benzer durum İran için de geçerlidir. İran mevcut kaynaklarını kullandığı takdirde enerji üreticisi ve ihracatçısı (petrol ve doğalgaz açısından) devlet konumundan ithalatçı devlet olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. İran'ın artan nüfusu ve enerji ihracatına dayalı ekonomisi bu açıdan tehlikeyle karşı karşıyadır. Ayrıca fosil yakıt bağımlılığı gittikçe İran'da çevre kirliliğine yol açmaktadır.⁸³ Bunun yanı sıra İran nükleer enerjiyi; teknolojik gelişmenin, özellikle de tıp, tarım ve elektrik üretiminin temeli olarak nitelendirmekte ve bu enerjiye barışçı amaçlarla kullanma hedefi doğrultusunda sahip olmak istemektedir.”⁸⁴

Yukarıdaki perspektifler ışığında nükleer eşiği geçip, nükleer silah elde etmesi bölgesel ve küresel bir güç olmasını beraberinde getirecektir. Şah zamanında ABD desteğiyle nükleer enerji sahibi olan İran, 1979'dan sonra Batı etkisinden sıyrılarak ve İslami bir söylemle amacını gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁸⁵ İran'ın 1990'lara uzanan süreçte rejim ihracı çabası ve nükleer enerjiye sahip olması bölge

80 Barzegar, Barzegar, “The Paradox of Iran's...”, *a.g.m.*, s. 22; Hadian, *a.g.m.*, s. 51.

81 Efegil, *a.g.m.*, s. 55.

82 Doster, *a.g.m.*, s. 51; Barzegar, “The Paradox of Iran's...”, *a.g.m.*, s. 21.

83 Ekinci, “İran Nükleer Krizi”, *a.g.e.*, s. 84-85.

84 Keskin, *aynı yer*.

85 Barzegar, “The Paradox of Iran's...”, *a.g.m.*, s. 24.

aktörlerini ve ABD'yi endişelendirmektedir.⁸⁶

ABD, Körfez devletleri ve bölgede İsrail ve Suudi Arabistan gibi devletler İran'ın nükleer güç olmasını tehdit olarak algılamaktadır. İran'ın nükleer güç sahibi olması dünyadaki “*nükleer statüko*”yu bozucu etki yaratacak ve bölge devletlerinin de bu yönde adım atmasına olanak sağlayacak, dolayısıyla bu durum bölgede “*güvenlik ikilemleri*” yaratacaktır.⁸⁷ İran'ın silahlanması Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Ürdün gibi devletlerde Batı desteğiyle nükleer faaliyetleri yürütmeye dair işaretler görülmektedir. Kısacası bu durum bölgesel silahlanma yarışına neden olabilir.⁸⁸

İran'ın bölgedeki silahlanma yarışını tetikleyecek olmasına dair en önemli örneklerden biri ABD ve Suudi Arabistan arasındaki silah ticaretidir. 2010 yılında başlayan ve 60 milyar doları bulacağı tahmin edilen silah ticareti için ABD ilk etapta 30 milyar dolarlık silahı satmıştır. ABD tarihinde tek seferde en fazla silahı söz konusu anlaşmayla satmıştır. Söz konusu silah ticaretinin gelecek 10 yılda ABD-Suudi Arabistan siyasi ve askeri ilişkilerini sağlamlaştırmasının yanı sıra bölgede güçlenen İran'ı dengeleyebileceğini iddia etmek mümkündür. Çünkü İran 2003 yılında bölgedeki önemli rakibi güç mücadelesindeki denklemden çıktıktan sonra güçlenmiş, İran'ın güçlenmesi Körfez devletleri ve İsrail tarafından tehdit olarak algılanmıştır. İran'ın bölge dengelerini bozacak şekilde güçlenmesi üzerine ABD bölgedeki dengeleri kendi lehine çevirmek amacıyla Suudi Arabistan'ın silahlanmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Suudi Arabistan, İran'ın nükleer faaliyetlerini ve bölgedeki Şii'ler üzerinde etki kurmasını tehdit olarak algılamaktadır.⁸⁹

86 Condoleezza Rice da İran'ın Ortadoğu'daki terör faaliyetlerinin merkezi olduğunu ifade etmiş, İran'ın güvenilir bir devlet olduğunu söylemiştir. Benjamin Netanyahu da İran'ın uluslararası toplumda sempati toplama çabalarının anlamsız olduğunu, Ahmedinejad'ın “*kurt postunda bir kurt*”, Ruhani'nin ise “*koyun postunda bir kurt*” olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Tarrock, *a.g.m.*, s. 646, Amanda Cochran, “Condoleezza Rice: Iran ‘absolutely’ can not be trusted”, *CBS News*, 2 October 2013, <http://www.cbsnews.com/news/condoleezza-rice-iran-absolutely-cannot-be-trusted/>, (Erişim Tarihi: 08.12.2014).

87 Özpek, *a.g.m.*, s. 196.

88 Barzegar, “The Paradox of Iran's...”, *a.g.m.*, s. 27, Bahgat, *a.g.m.*, s. 316.

89 Ferhat Pirinççi, “ABD-Suudi Arabistan Silah Anlaşması”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2011, s. 62-67.

Dolayısıyla İran'ın olası nükleer silaha sahip olması bölgede azınlık olan Şii'lerin de cesaretlenmesine ve bölge devletlerinin iç siyasetlerinde istikrarsızlık yaşamalarına neden olabilecektir. 2004 Yemen İç Savaşı'nda İran'ın Zeydi Şiilere desteği, İsrail'e karşı 2006'da Hizbullah'a verdiği destek ve Hizbullah'ın 2006'daki İsrail saldırısında olan etkisi, Sadr Grubunun Mehdi Ordusu'nun Iraklı Şiiilerin hamiliğini üstlenmesinde etkisinin olması İran'ın bölgedeki Şii gruplar üzerindeki etkilerini gösteren örnekler arasında sayılabilir.⁹⁰

Suudi Arabistan'ın silahlanması İran'dan tehdit algılayan BAE, Bahreyn ve Katar gibi Körfez devletleri için de önemlidir. Söz konusu silah anlaşması Suudi Arabistan'ı Körfez Bölgesi'nde daha etkin bir aktör haline getirmiş, Körfez devletleri de İran tehdidini Suudi Arabistan'ın Körfez Bölgesi liderliği ve gücüyle dengelemişlerdir. Ayrıca söz konusu anlaşma ABD'nin Körfez güvenliğini önemsemesi olarak algılanmış, ABD ve Suudi Arabistan'ın desteğiyle rejimlerinin güvenliklerini sağlama fırsatını edinmişlerdir.⁹¹ Bu örneklerde görüldüğü gibi İran'ın nükleer politikası bölgede de silahlanmayı ve nükleer silahlanmayı tetiklemekte, daha önce ifade edildiği gibi nükleer güç sahibi bir İran ABD ve bölgedeki müttefikleri için tehlikeli olacaktır.⁹²

İran'ın genel kabul gören Arap Baharı'ndan sonra bölgedeki avantajının ve gücünün artması da ABD ve bölge İran'dan tehdit algılayan devletleri endişelendirmektedir. İran'ın “İslami uyanış” olarak kavramsallaştırdığı Arap Baharı konusunda kamuoyu ikiye bölünmüştür. Muhafazakarlara göre Arap Baharı, Batı destekli laik diktatörlüklere karşı gerçekleşmiş ve hareketler İslam devriminden esinlenmiştir. Reformculara göre ise Arap Baharı, demokrasi ve insan hakları temelli bir harekettir, İran Tahrir'dekileri desteklerken kendi ülkesindeki talepleri göz ardı etmektedir.⁹³

90 Özpek, *a.g.m.*, s. 197-198, 205; Efegil, *a.g.m.*, s. 57; Pirinççi, *a.g.m.*, s. 71.

91 Pirinççi, *a.g.m.*, s. 75; Köse, *a.g.e.*, s. 53. Ayrıca İran'ın nükleer faaliyetleri Suudi Arabistan için nükleer güç olma fikrini de gündeme getirmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Aryn Baker, “Saudi Arabia Considers Nuclear Weapons After Geneva Deal”, *TIME*, 26 November 2013, <http://world.time.com/2013/11/26/saudi-arabia-considers-nuclear-weapons-after-irans-geneva-deal/>, (Erişim Tarihi: 11.12.2014).

92 Eisenstadt, *a.g.m.*, s. 30.

93 Hakkı Uygur, İran ve ‘Arap Baharı’, SETA Analiz, Ankara Mart 2012, s. 3-4.

İran’da 2009 yılında tartışmalara ve muhalefetin protestolarına yol açan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden 1 yıl sonra yaşanan Arap Baharı, İran’ın bölgedeki etkisini arttırması açısından kritik olmuştur. Özellikle Bahreyn’deki Şii’lerin ayaklanması sonucu bölgenin iki önemli gücünden Suudi Arabistan ve İran karşı karşıya gelmiştir. Bunun yanı sıra Suriye Krizi’nde de İran Esad’ı desteklemiştir. Suriye’nin İran karşıtı bir rejimle yönetilmesi İran için dezavantajlı bir durum yaratacaktır. İran; Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerle Suriye üzerinden irtibat kurmakta, Suriye’yi ABD ve İsrail ile yaşadığı güç mücadelesinde savunma hattı olarak görmektedir.⁹⁴

Görüldüğü gibi Arap Baharı İran’ın bölgedeki etkisini arttırması için bir fırsat olmuştur. İran’ın Arap Baharı’ndaki politikaları Kardinal Richelieu’nün Otuz Yıl Savaşları⁹⁵ öncesindeki politikalarına benzer nitelik göstermiş, kendi içindeki 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki karışıklık ve muhalefet İran açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilirken, Arap Baharı’ndaki gelişmeleri İran dolaylı olarak desteklemiş ve fırsat olarak görmüştür.

ABD ve bölgedeki müttefikleri ile İran arasında Suriye, Yemen, Bahreyn ve Irak’ta yaşanan “vekalet güç mücadeleleri” örnekleri göz önüne alındığında da İran’ın nükleer bir güç olması bölgesel liderlik yolunda İran’a önemli katkılar sağlayacak, buna karşılık bölgedeki mevcut sorunların daha da derinleşmesine neden olabilecektir.

3. İran’a Uygulanan Yaptırımlar, Ambargolar ve İran’ın Nükleer Politikasına Etkileri:

İran-Batı ilişkilerinde kırılma noktası daha önce ifade edildiği gibi 1979 İran İslam Devrimi’dir. Devrim sonrasında özellikle ABD ile ilişkiler bozulmaya ve İran’a karşı yaptırımlar ABD tarafından uygulanmaya başlamıştır. 1979 yılından beri ABD İran’a ekonomik ve diplomatik

94 Gülriz Şen, “İran ve ‘Arap Baharı’: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, No: 2, Ocak 2012, s. 102-104, 106-107; Eyüp Ersoy, “İran ve Arap Baharı”, *Analist*, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=664>, (Erişim Tarihi: 14. 12. 2014).

95 Otuz Yıl Savaşları ve Kardinal Richelieu’nün politikaları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Sander, “Siyasi Tarih: İlkçağlardan...”, *a.g.e.*, s. 98-101, Stephen Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, Dost Yayınları, Ankara 2009, s.160-169.

yaptırımlarda bulunmaktadır. 30 yılı aşkın süredir ABD-İran ilişkileri karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik üzerine kurulmuştur.⁹⁶ 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ABD-İran ilişkilerinde ekonomik yaptırımlar önemli yer tutmuştur. Rehine Krizi'nden sonra petrol, finans ve petrol dışı ürünlere yaptırım uygulamıştır.⁹⁷ Sonrasında İran'a uygulanan en önemli yaptırımlardan biri 1996 ILSA (Iran and Libya Sanctions Act-İran-Libya Yaptırım Bildirgesi)'dir. İran'a enerji alanında yapılacak yatırımları engellemeye yönelik olan bu karar⁹⁸ aynı zamanda ABD'nin "Çifte Çevreleme" politikasının bir uzantısı olarak görülebilir. Söz konusu yaptırımlara karşı Hatemi, Avrupa ile ilişkilerini olumlu yöne kaydirmiştir. Hatemi döneminde ABD'nin İran'ı uluslararası sistemden izole etmeye yönelik bu girişimlerini Avrupa ve bölge devletleriyle ilişkilerini düzelterek aşmaya çalışmıştır.⁹⁹

Hatta daha önce ifade edildiği gibi 2002 yılında İran'ın gizli nükleer faaliyetleri ortaya çıkmasına ve ABD'nin İran'ı "Şer Ekseni"ne dahil etmesine rağmen İran AB ile ilişkilerini sürdürmüş ve yürüttüğü nükleer müzakereleri 2003 yılındaki Tahran Deklarasyonu ile neticelendirmiştir. 2000'lerin başında İran'ın ekonomik ve politik sisteminin yaptırımlara rağmen izole edilemediği görülmüştür. İran-İrak Savaşı'ndan sonra Rafsancani ve Hatemi Dönemlerinde İran'daki muhafazakarların baskılarına rağmen Arap dünyası, Asyalı güçler, Avrupa ve RF ile ilişkilerini sürdürmüştür.¹⁰⁰ İran'ın yaptırım ve baskıları dış politika seçeneklerini arttırarak karşı koymasına rağmen BMGK, ABD ve AB tarafından yaptırım kararları alınmaktadır.

BMGK tarafından İran'a yönelik yaptırım kararları 2006 yılından itibaren başlamıştır. 31 Temmuz 2006'da alınan 1696 sayılı yaptırım kararına göre İran'ın UAEA yetkililerine barışçıl amaçlarla nükleer programını sürdürdüğüne dair güvence vermesi gerektiği vurgulanmıştır. Karara göre P5+1-İran ilişkilerinin karşılıklı güvene tabi olması için ve ilişkilerin normalleşmesi için İran'ın söz konusu

96 Bahgat, *a.g.m.*, s. 318.

97 Özüm S. Uzun, "İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılganlaşan Nükleer Program mı Hükümet mi?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 54, Haziran 2013, s. 66.

98 Bayram Sinkaya-Ali Kemal Yıldırım, "İran Yaptırımlarının Mali Boyutları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 13, Ocak 2010, s. 43.

99 Köse, *a.g.e.*, s. 16.

100 Bahgat, *a.g.m.*, s. 321.

güvencesi şarttır. Ayrıca tüm devletleri İran'ın nükleer programına katkı sağlayan ve balistik füze sistemini geliştirmesine yönelik materyalleri satmaması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁰¹

BMGK tarafından 23 Aralık 2006 tarihinde alınan 1737 sayılı yaptırım kararında yukarıda ifade edilen materyallerin yanı sıra İran'a finansal desteğin engellenmesi kararı alınmıştır. Bu kapsamda İran'ın BM Güvenlik Konseyi üyelerinin bankaları başta olmak üzere tüm bankalardaki fonlarının durdurulması kararı alınmıştır. Ayrıca İran'ın nükleer programı ve silahlanmasıyla ilgili olduğu iddia edilen İran Atom Enerjisi Ajansı, Mesbah Enerji Şirketi, Kalaya Elektrik gibi kurum ve şirketler; balistik füze sistemiyle ilişkili Shahid Hemmat Endüstri Grubu, Shahid Bagheri Endüstri Grubu, Fajr Endüstri Grubu gibi oluşumlar; İAEA Ar-Ge'den Sorumlu Başkan Yardımcısı Muhammed Kanadi, Arak Nükleer Tesisi Operasyon Sorumlusu Behman Asgarpour, Natanz Nükleer Tesisi Sorumlusu Davud Aghayani, Mesbah Enerji şirketinin Genel Direktörü Ali Hacinia Laylabadi, İran Hava kuvvetleri Komutanı, General Hüseyin Salimi ve İran Hava Sahası Endüstrileri Kurumu Başkanı Ahmet Vahid Dasyerdi gibi kişilerin ismi verilmiş, bu kişi ve kurumlara karşı devletler uyarılmıştır.¹⁰²

BMGK tarafından 24 Mart 2007 tarihinde alınan 1747 sayılı yaptırım kararında yukarıda ifade edildiği gibi bazı kurum ve kişilere dikkat çekilmesinin yanı sıra İran bandıralı gemi ve uçakların BM üyelerinin ülkesine girişleri konusunda dikkat çekmiştir. Bu yaptırım kararında insani destek ve kalkınmaya yönelik durumlar istisna olmak üzere İran'a yönelik ticaret, ticari destek, yatırım imkanları ve teknoloji transferi yasaklanmıştır. 1737 sayılı kararda olduğu gibi İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi, Karac Nükleer Araştırma Merkezi, Bank Sepah, Parçin Kimyasal Endüstrisi, Shahid Hemmat Endüstri Grubu gibi kurumlara ve Natanz'daki tesisin yöneticisi Seyid Caber Safdari, İsfahan'daki nükleer tesisin başında yer alan Amir Rahimi, Bank Sepah Genel Müdürü Ahmet Derakşandeh gibi kişiler İran'ın balistik

101 United Nations, *Resolution 1696 (2006)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1696%282006%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

102 United Nations, *Resolution 1737 (2006)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737%282006%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

füze teknolojisi ve nükleer programına katkı sağladıkları gerekçesiyle dikkat çekilmiştir. Ayrıca söz konusu yaptırımların amacı olarak İran ile karşılıklı saygı ve güvene dayalı sağlık ilişkiler kurmak olarak ifade edilmiştir.¹⁰³ BMGK tarafından 3 Mart 2008 tarihinde alınan 1803 sayılı yaptırım kararında diğer kararlarda olduğu gibi İran'a daha önce belirtilen konularda destek yapılmaması gerektiği ifade edilmiş, yine İran ile ilişkili kurum ve kişilerin listesi verilmiştir.¹⁰⁴

BMGK tarafından 9 Haziran 2010 tarihinde alınan 1929 sayılı yaptırım kararında BMGK üyeleri özellikle Kum şehrindeki nükleer tesisin kurulmasını endişe verici olarak görmüşlerdir. Daha önce olduğu gibi İran'ın balistik füze ve nükleer programının desteklenmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu yaptırımda özellikle İran'ın finans sektörü hedef alınmış, finansal yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırım kararında Doostan Uluslararası Şirketi, First East Export Bank, Bank Mellat ve Savunma Teknolojisi ve Bilimsel Araştırma Merkezi gibi kurumlar, İran'ın armatörlük şirketleri ve Devrim Muhafızlarının kontrolinde olan kurumlara İran'ın nükleer ve balistik teknolojilerine destek verdikleri gerekçesiyle dikkat çekilmiştir.¹⁰⁵ Bu yaptırım kararından sonra çıkan 9 Haziran 2011 tarihli 1984 sayılı¹⁰⁶, 7 Haziran 2012 tarihli 2049 sayılı¹⁰⁷, 5 Haziran 2013 tarihli 2105 sayılı¹⁰⁸ ve 9 Haziran 2014 tarihli 2159 sayılı yaptırım kararlarında daha önce ifade edilen hususlar ve yaptırımlar tekrar edilmiştir.¹⁰⁹ ABD söz konusu BM yaptırımlarının yanı sıra kendisi de İran'a sıklıkla yaptırım uygulamaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları

103 United Nations, *Resolution 1747 (2007)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747%282007%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

104 United Nations, *Resolution 1803 (2008)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803%282008%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

105 United Nations, *Resolution 1929 (2010)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1929%282010%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

106 United Nations, *Resolution 1984 (2011)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1984%282011%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

107 United Nations, *Resolution 2049 (2012)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2049%20%282012%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

108 United Nations, *Resolution 2105 (2013)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2105%20%282013%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

109 United Nations, *Resolution 2159 (2014)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2159%20%282014%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

1979 İslam Devrimi'nden sonra uygulanmaya başlamıştır. İslam Devrimi ve özellikle Rehine Krizi'nden sonra ABD, kendi bankalarındaki 12 milyar dolarlık mevduat hesabını dondurmıştır. Uluslararası terörizme destek verdiği ve İran körfezindeki politikalarından dolayı 1987'de Reagan Dönemi'nde İran ürünlerine ambargo uygulanmaya başlamış, 1995'te Clinton Döneminde terörizme destek verdiği ve kitle imha silahları olduğu için ABD firmalarını İran'ın petrol sektörüne dair gelişmelerini desteklemelerini yasaklayan bir yaptırım kararı almıştır. Sonrasında Ağustos 1997'de ise ABD vatandaşlarının İran ile her türlü ticaret ve yatırım ilişkisini kısıtlama kararı almıştır.¹¹⁰

ABD'nin dikkat çeken yaptırımlarından birisi de 26 Ekim 2001'de çıkarılan “*Vatanseverlik Yasası*” (The USA Patriotic Act) kapsamında uygulanan yaptırımlardır.¹¹¹ Bu yasa ile terörizme destek verdikleri gerekçesiyle İran mali kurumlarıyla ilişkili kişi ve kurumları ABD finans sisteminden dışlamıştır. Ayrıca ABD Hazine Bakanlığı Finansal Suçla İcra Ağı The Financial Crimes Enforcement Network (FINCEN) ile söz konusu yabancı bankaların ABD'deki hesaplarına el koyma hakkı elde etmiştir. Lübnan Hizbullah'ına destek verdiği gerekçesiyle İran'ın Bank Saderat'a Ekim 2007'de yaptırım uygulanmış, sonrasında 2008'de FINCEN tarafından İran bankalarının hepsi riskli ilan edilmiştir. 2005'te de G. W. Bush döneminde çıkan 13382 sayılı kararname ile Hazine; aralarında Bank Sepah, Bank Melli, Bank Mellat, Bank Kargoshaee, Arian Bank, Persia International Bank, Future Bank gibi önemli bankalar; İran İhracat ve Kalkınma Bankası, Assa Anonim Şirketi gibi pek çok önemli kuruluş bulunmaktadır.¹¹² UBS, Credit Suisse, HSBC, Commerzbank, Deutsche Bank AG gibi 40 kadar büyük banka ABD Hazine Bakanlığı'nın önerilerini dikkate almıştır. Sadece Avrupa değil, Kuveyt, G. Kore ve Japonya gibi Asya ve Ortadoğu'daki pek çok banka İran ile iş yapmak istememiştir.¹¹³

110 U.S. Department of the Treasury, “*An overview of O.F.A.C. Regulations involving Sanctions against Iran*”, <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/iran.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.12.2014).

111 Yasa öncesinde ABD, İran'ı Financial Action Task Force (FATF) ile işbirliği yapmadığı gerekçesiyle suçlamaktadır. Söz konusu kurum kara para aklama ve uluslararası terörizme destek gibi konuları engellemek amacıyla çalışmaktadır. Bu konu için ayrıntılı bilgi için bkz.: Sinkaya-Yıldırım, “İran Yaptırımlarının Mali...”, *a.g.m.*, s. 41.

112 Sinkaya-Yıldırım, “İran Yaptırımlarının Mali...”, *a.g.m.*, ss. 43-44.

113 Aynı yer.

ABD'nin yaptırımları 10 Kasım 2008'de ABD'li mevduat kuruluşlarına İran bağlantılı işlemler yasaklanmıştır. 29 Ekim 2010'daki yaptırımlarla yaptırım kapsamı genişletilerek halı, yiyecek gibi İran ürünlerine ambargo gelmiştir. 1 Temmuz 2010'da 1996'daki yaptırım yasasının kapsamı (Comprehensive Iran Sanctions) genişletilmiştir.¹¹⁴ Bunun yanı sıra ABD vatandaşlarına da İran'dan ithalat ve ihracat yapmak yasaklanmıştır. Ayrıca bu yaptırımlar kapsamında hiçbir ABD firması İran'a satış, nakliyat, satışın dışında yatırım yapma, kredi temini, brokerlik ve benzeri finans eylemlerini yürütmeyecektir. Ayrıca İran'ın balistik ve kitle imha silahı geliştirmesine yönelik programlara destek programına destek olan bankalarla, İran'ın petrol kurumlarıyla ve şirketleriyle ABD vatandaşlarının iş yapması yasaklanmıştır.¹¹⁵

AB de ABD ve BMGK'ya benzer şekilde bazı İranlıların ve İran kurumlarının hesaplarını dondurma, AB topraklarına girişlerini engelleme gibi yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımların yanı sıra aşağıda belirtilen alanlarda da önlemler alınmış, ambargo ve kısıtlamalar getirilmiştir:¹¹⁶

- İran ile bağlantılı kişilerin yaptıkları telefon ve internet görüşmelerinin kontrol altına alınması,
- İran'a silahlanma ile ilgili teçhizatlar, dual teknoloji kullanımlarına dair teçhizatlar
- Ağır su üretimi, uranyum zenginleştirme gibi nükleer aktiviteler ve nükleer silah geliştirmeye dayalı üretim alanları,
- Petro-kimya endüstrileri için kritik öneme sahip ekipmanlar,
- Petrol ve doğal gaz üretimine dair finansal destekler ve krediler,

114 İran için genişletilmiş Yaptırım Yasası'ndan sonra AB, Avustralya, Japonya, Norveç, G.Kore ve Kanada da İran'a tek taraflı yaptırım uygulamışlardır. Bu konuda bkz.: Gökhan Telatar, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, ss. 67-68.

115 "An overview of O.F.A.C...", *Aynı yer*, (Erişim Tarihi: 20.12.2014), Telatar, *Aynı yer*.

116 European Commission, "European Union Restrictive measures (sanctions) in force", http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf, (Erişim Tarihi: 22.12.2014).

- İran'dan gelen ve İran'a giden fonlara ve İran bankalarıyla iş yapan kuruluşlara, sigorta ve reassürans uygulamaları,
- Tahvil ihracı ve ithali,
- İran'a giden ve İran'dan gelen kargolar,
- Gemi ve hava sistemleri için destekler,
- Uzmanlık gerektiren özel konulara dair eğitim programları,
- Altın, elmas ve diğer önemli maden ve materyallerin ihracı,
- İran banknotları ve bozuk paralarının tedariği,
- Yumuşak karbon, hammadde ve yarı işlenmiş maddeler,
- Endüstriyel süreçleri için kullanılmak üzere tasarlanmış software yazılımlar.

Söz konusu yaptırımların amacı İran'a ekonomik zarar verip, İran'daki gündelik hayatı etkilemektir. Böylelikle İran'ın hem bölge ve ABD açısından tehdit olarak algılanan rejimi zarar görecektir hem de İran'ın nükleer politikası engellenerek bölgesel güç olması engellenebilecektir.¹¹⁷ Söz konusu yaptırımlar İran ekonomisini olumsuz etkilemiş, son 10 yılda İran'ın 2005 yılında % 4.6 artan gayri safi yurt içi hasılası, 2014 yılı itibarıyla % 5.8 azalma eğilimine girmiştir¹¹⁸, petrol gelirleri de ambargolardan dolayı azalma eğilimine girmiştir.¹¹⁹

Fakat İran'a uygulanan yaptırım ve ambargoların ABD, Batılı ve bölgedeki müttefikleri açısından istenilen sonuca ulaştığını iddia

117 Tarock, *a.g.m.*, s. 649.

118 The World Bank, "GDP Growth (annual %)", <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/IR?display=graph>, (Erişim Tarihi: 23.12.2014).

119 National Council of Resistance of Iran, "Iran's export of crude oil and condensate (1986-2012)", <http://www.ncr-iran.org/en/images/stories/2013/news/oil-export.jpg>, (Erişim Tarihi: 23.12.2014).

etmek zordur. Örneğin AB yaptırımlarına karşın İspanya 2007 yılında İran'a daha fazla ambargo ve yaptırım uygulanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durum yaptırımlar konusunda AB içinde görüş ayrılıklarının olduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹²⁰ Bir başka örnekte 17 Mayıs 2010'daki Tahran Deklarasyonu'ndan sonra Türkiye ve Brezilya BMGK'de İran'a karşı uygulanan 1929 sayılı yaptırım kararında red oyu kullanmışlardır.¹²¹ Ayrıca ABD, BMGK'da her ne kadar İran'a karşı yaptırım kararı alınmasında etkili olsa da söz konusu yaptırımlara karşı ya da yaptırımların yumuşatılması konusunda RF ve Çin vetosu ile karşı karşıya kalmıştır.¹²² Ayrıca Çin'in 2000'li yıllarda İran'dan enerji ticareti artmış, 2012'de Çin'in İran'dan petrol ihracatı 2000'lerin başına göre %43 artmış, RF da daha önce belirtildiği gibi 2010 yılında İran'ın Buşehr tesisinin yapımını tamamlamıştır.¹²³ Daha önce ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlara uyan Japonya, Güney Kore ve Hindistan da İran'dan yeniden petrol ithal etmeye başlamıştır.¹²⁴ Ayrıca İran yaptırımlara karşı dünya petrollerinin yaklaşık %20'sinin geçtiği Hürmüz Boğazı'nı kapatma kartına sahiptir.¹²⁵

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi İran'a uygulanan ambargo ve yaptırımlar İran'ı ekonomik açıdan olumsuz etkilemekte ancak İran dış politik alternatiflerini ve özellikle BMGK daimi üyeleri arasındaki güç mücadelesini lehinde kullanarak ambargo ve yaptırımlardan minimum düzeyde etkilenmektedir. Dolayısıyla ambargo ve yaptırımlar İran açısından yeteri kadar caydırıcı olamamakta, İran nükleer faaliyetlerine devam etmektedir.¹²⁶ İran devleti üzerinde çok etkili olamayan ambargoları halk ve İran ekonomisi ağır şekilde hissetmektedir.

2015 Nükleer Anlaşması, İran ve Batı arasında uzun yıllardır devam eden nükleer krizin en önemli dönüm noktasıdır. Anlaşma, uluslararası ekonomik yaptırımların kaldırılması karşılığında, İran'ın

120 Keskin, *a.g.m.*, s. 109.

121 Keskin, *a.g.m.*, s. 105-106.

122 Tarock, *aynı yer*.

123 Özüm, *a.g.m.*, s. 67.

124 Barış Doster, "İran'ın Devlet Kapasitesi ve Dış Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 54, Haziran 2013, s. 58.

125 Telatar, *a.g.m.*, s. 53.

126 Özüm, *aynı yer*.

nükleer faaliyetlerini sınırlandırılmasını öngörmektedir.¹²⁷ Anlaşmada, İran nükleer tesislerini UAEA'nın denetimine açması ve nükleer faaliyetlerini sınırlandırması, bunun karşılığında İran'a uygulanan yaptırımlar kalkması ve İran'ın nükleer haklarının tanınması öngörülmüştür.¹²⁸ Anlaşmaya göre;¹²⁹

- “BMGK onayından itibaren anlaşma 90 gün sonra yürürlüğe girecek.
- Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra İran'a yaptırımlara dayanak oluşturan 7 BMGK kararı iptal edilecek.
- Silah ambargosu 5, füze ambargosu 8 yıl daha yürürlükte kalacak.
- Uranyum zenginleştirme oranı 15 yıl boyunca yüzde 3.67'yi geçmeyecek.
- Bomba için zenginleştirilmiş uranyum üretebilecek santrifüjlerin 3'te 2'si kaldırılacak.
- Zenginleştirilmiş uranyum stoğunun yüzde 98'i elinden çıkarılacak.
- İran, Fordo nükleer tesisini bir teknolojik merkeze dönüştürecek. Bu tesisteki santrifüjler izotop üretiminde kullanılacak.
- Tahran yönetimi, gelecek 15 yıl içinde herhangi yeni bir ağır su reaktörü inşa etmeyecek. Arak ağır su reaktöründe değişikliğe gidecek.
- P5+1 ülkeleri ve İran yılda en az 2 kere olmak üzere bakanlar düzeyinde toplantılar gerçekleştirip nükleer anlaşmanın gereklerinin yerine getirilip getirilmediğini değerlendirecek.

127 “İran'la tarihi anlaşma: Cumhuriyetçiler ve İsrail kınadı”, BBC Türkçe, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma, (Erişim Tarihi: 15. 09. 2017).

128 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Sinkaya, *Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, ORSAM, Ankara 2016.

129 “İşte nükleer anlaşmanın maddeleri”, *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/dunya/iste-nukleer-anlasmanin-maddeleri-1397752/>, (Erişim Tarihi: 15.09.2017).

- İran anlaşmayı ihlal ederse, 65 gün içinde yaptırımlar geri getirilecek.
- *Yeni BMGK kararı 10 yıl geçerli olacak.*
- *Tahran'ın BM tarafından gelecek askeri tesislere giriş talebini sorgulama hakkı olacaktır”*

Nihayet Batı ile İran arasında diplomatik bir başarı olarak gerçekleşen 14 Temmuz 2015'te üzerinde anlaşmaya varılan ve Ocak 2016'da uygulamaya geçen Joint Comprehensive Plan Of Action (JCPOA) Nükleer Anlaşma sonucu yaptırımların aşama aşama kalkmasıyla İran ekonomisi kısmen düzelmiş, enflasyon %9'a gerilemiştir. Öte yandan genç nüfusun yoğun olduğu İran'da işsizlik hala çok yüksek seviyelerde seyretmekte bu da hükümetin önündeki en önemli konulardan olmaya devam etmektedir.¹³⁰ Donald Trump Başkanlığındaki ABD, yaptırımları tamamen kaldırmamakta ve zaman zaman İran'a yönelik sert söylemlerde bulunmaya devam etmektedir.¹³¹ Anlaşma yürürlüğe girdikten sonraki dönemde ABD tarafından İran'a çeşitli yeni yaptırımlar uygulanmaya devam etmiş ve geçmişte uyguladığı yaptırımların bir kısmını henüz kaldırmamıştır.¹³² ABD, İran'ın Suriye politikası, Ortadoğu'da terörizme destek iddiaları ve insan hakları ihlallerini öne sürerek halihazırda İran'a yaptırım uygulamaya devam etmektedir.¹³³ ABD'nin bu ihtiyatlı davranışı nükleer anlaşmanın İran ekonomisine getireceği tam rahatlamayı gerçekleştirilmesinin önünde bir engel olmuştur.

Fakat UAEA Başkanı Yukiya Amano'nun son denetimler üzerinden yaptığı açıklama da Ruhani hükümetinin anlaşmaya sadık kalma konusundaki kararlı duruşunu göstermektedir. Amano,

130 “İran'da zafer Ruhani'nin”, *Business HT*, <http://www.businessht.com.tr/ekonomi/haber/1500693-iran-secimleri-hakkinda-bilinmesi-gereken-her-sey> (Erişim Tarihi: 10. 09. 2017), The World Bank, “*The World Bank In Islamic Republic of Iran*”, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (Erişim Tarihi: 10. 09. 2017).

131 “ABD, İran'a yeni yaptırımlar getirdi”, *BBC Türkçe*, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40646389>, (Erişim Tarihi: 10. 09. 2017).

132 U.S. Department of The Treasury, “*Iran Sanctions*”, <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/pages/iran.aspx>, (Erişim Tarihi: 11. 09. 2017).

133 Bayram Sinkaya, “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyaseti”, *ORSAM*, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/13935>, (Erişim Tarihi: 10. 09. 2017).

İran'ın anlaşmaya sadık kalarak uyguladığını belirtmiştir.¹³⁴ İran iç politikasında Ruhani hükümeti ABD'nin de taraf olduğu anlaşmayı imzaladığından beri baskı ve eleştirilere maruz kalmakta ve bu durum hükümeti zorlamaktadır. Trump'ın gerek başkanlık yarışında gerekse başkanlığında İran'a ve bu anlaşmaya yönelik yaptığı açıklamalar, İran'da muhafazakarların tepkilerine sebep olmuştur. Dolayısıyla Ruhani hükümeti de ABD'nin yeni yaptırım yahut nükleer anlaşma konusundaki olumsuz açıklamalarına aynı sertlikte cevap vermiştir.¹³⁵

Bu anlaşmanın mükemmel bir anlaşma olmadığı imzalandığı tarihten itibaren konuşulmaktadır. Fakat krizin barış ve diplomasi ile sonlanması anlaşmayı önemli kılmaktadır.¹³⁶

Sonuç

İran, tarihsel geçmişinin kendine özgülüğü ve büyük bir medeniyet kimliğiyle bölgedeki çoğu devletten farklılaşmaktadır. Büyük bir medeniyetin temsilcisi olmasının yanı sıra yakın tarihinde yaşadığı dönüşümler ve kırılma noktaları İran'ın büyük güçlere bakışını etkilemiştir. Kaçar Hanedanlığı Dönemi'nden itibaren büyük güçlerin müdahalelerine ve işgallere maruz kalan İran, 1979'dan sonra Şii İslami söylemli, emperyalizm ve Batı karşıtlığını içeren İslam Devrimi'ni yaşamıştır. İslam Devrimi öncesinde Şah Dönemi, Batı ile ilişkilerin iyi olduğu ve konumuz çerçevesinde İran'ın Batı desteğiyle nükleer enerjiyi edinmeye başladığı dönemdir. İran bölgesel güç olmak amacıyla nükleer enerjiye sahip olmak istemiştir.

İran'ın nükleer enerji politikasında, Batı ile ilişkilerinde olduğu gibi kırılma noktası 1979 İslam Devrimi olmuştur. Devrimden kısa süre sonra Rehineler Krizi'nin ve İran-İrak Savaşı'nın yaşanması İran-Batı

134 "Amano says Iran is implementing nuclear deal", *Tehran Times*, 11 September 2017, <http://www.tehrantimes.com/news/416679/Amano-says-Iran-is-implementing-nuclear-deal>, (Erişim Tarihi: 11. 09. 2017).

135 "İran'dan ABD'ye uyarı: En fazla 5 günümüzü alır", *Sputnik News*, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201708221029813747-iran-abd-uyari-5-gun/>, (Erişim Tarihi: 11. 09. 2017).

136 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Milena Sterio, "President Obama's Legacy: The Iran Nuclear Aggrement?", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 48, Issue 1, 2016. İranlı bir diplomatın değerlendirmesi için Bknz. Mehdi Fakheri, "Iran Nuclear Deal: from nationalism to diplomacy", *Asian Education and Development Studies*, Vol. 6, Issue 1, 2017, ss. 2-16.

ilişkilerinin kopmasıyla sonuçlanmıştır. İran bu gelişmelerin ardından İslama aykırı olduğu gerekçesiyle nükleer faaliyetlerine son vermiş fakat Irak Savaşı devam ederken nükleer enerjinin önemini yeniden fark etmiştir. Ayetullah Humeyni öldükten sonra Rafsancani ve Hatemi Dönemlerinde ABD ile olmasa da bölge devletleri ve Avrupa ile ilişkiler görece olarak iyileşmiştir. Bu olumlu dönemde İran nükleer faaliyetlerini devam ettirmek için Çin ve RF başta olmak üzere destek arayışına girmiştir.

İran'ın nükleer faaliyetleri ve Batı ile ilişkileri açısından dönüm noktası 2002 yılında İran'ın NPT'ye aykırı olarak UAEA'nın bilgisi dışında nükleer faaliyetler yürüttüğünün ortaya çıkmasıdır. 2002-2005 yılları arasında inişli-çıkışlı bir grafik gösteren Batı-İran ilişkileri Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla gerilmiş, 2002'deki "nükleer kriz" 2005'ten itibaren tırmanmaya başlamıştır.

Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığından sonra İran; ABD, AB ve diğer aktörlerin yanı sıra BMGK'nın ekonomik ve diplomatik yaptırımlarına maruz kalmaya başlamıştır. Gerek AB Üçlüsü ile gerek P5+1 görüşmelerinde gerekse de Brezilya ve Türkiye gibi dünya siyasetinde etkili olmaya başlayan aktörlerin arabuluculuklarına rağmen taraflar arasındaki güven sorunu aşılamamıştır.

Genel ve soyut olarak belirtmek gerekirse İran kendisine uygulanan yaptırımları haksız bulmakta ve nükleer enerjiyi doğal hak olarak görmekte ve yaptırımların kaldırılması gerektiğini düşünmekte, ABD ve AB ise bu devlete güvenilmemesi gerektiğini, İran'ın nükleer faaliyetlerinin nükleer eşığı aşıp nükleer silaha sahip olmak için sürdürüldüğünü düşünmektedir. ABD, AB ve BMGK nezdinde uygulanan yaptırımlar temelde İran'ın nükleer faaliyetlerini, bölgesel güç olmasını ve "nükleer güç olma ayrıcalığına" sahip olmasını engellemeye yöneliktir. Yaptırım ve ambargolar İran ekonomisini olumsuz etkilese de İran nükleer faaliyetlerinden geri adım atmamaktadır. İran'ın özellikle başta RF ve Çin vasıtasıyla yarattığı çeşitli dış politika alternatifleri kendisine yönelik ambargo ve yaptırımlara karşı direnebilmesine olanak sağlamaktadır. ABD, AB ve BMGK yaptırımlarına rağmen belirtilen dış politika alternatifleri, İran'a uygulanan ambargo ve yaptırımlar konusunda uluslararası

toplumda konsensus olmadığını göstermektedir. Bu durum İran'a nükleer krizde zaman kazandırmakta ve 2013 Cenevre görüşmelerinde görüldüğü gibi İran'ın, nükleer faaliyetlerini diplomatik yollarla kabul ettirmesine neden olmaktadır.

Dolayısıyla söz konusu ambargo ve yaptırımların 2015 Nükleer Antlaşması'na kadar İran'ın nükleer politikalarında köklü bir değişime neden olduğunu iddia etmek güçtür. Dahası bu durumun İran'ın kendi kendine yetmesine (self help) ve milli birliğine destek olduğu iddia edilebilir. Cevad Zarif'in ifadesiyle “*Uzun çabalar ve diplomatik görüşmeler sonucu*” nihayet 14 Temmuz 2015 tarihinde üzerinde anlaşmaya varılan Nükleer Anlaşma'dan geriye dönülmesi halinde, Ortadoğu'da silahlanma ve sıcak çatışma riskinin artabileceği ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

“17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 07. 12. 2014).

“ABD, İran'a yeni yaptırımlar getirdi”, *BBC Türkçe*, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40646389>, (Erişim Tarihi: 10. 09. 2017).

“Amano says Iran is implementing nuclear deal”, *Tehran Times*, <http://www.tehrantimes.com/news/416679/Amano-says-Iran-is-implementing-nuclear-deal>, (Erişim Tarihi: 11. 09. 2017).

“Cenevre’den tarihi anlaşma çıktı”, *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2013/11/25/cenevreden-tarihi-anlasma-cikti>, (Erişim Tarihi: 08. 12.2014).

“Edward Snowden Interview: The NSA and Its Willing Helpers”, *Spiegel Online International*, <http://www.spiegel.de/international/world/interview-with-whistleblower-edward-snowden-on-global-spying-a-910006.html>, (Erişim Tarihi: 16. 12. 2014).

“Iran accuses Siemens Over Stuxnet Cyber Attack”, *The Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/technology/news/8457658/Iran-accuses-Siemens-over-Stuxnet-cyber-attack.html>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

“Iran’s Nuclear Program”, *Council on Foreign Affairs*, <http://www.cfr.org/iran/irans-nuclear-program/p16811>, (Erişim Tarihi: 16.11.2014).

“İran'la tarihi anlaşma: Cumhuriyetçiler ve İsrail kınadı”, *BBC Türkçe*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma, (Erişim Tarihi: 15. 09. 2017).

“İran ile nükleer müzakereler 4 ay daha uzatıldı”, *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/07/19/iran-ile-nukleer-muzakerler-4-ay-daha-uzatildi>, (Erişim Tarihi: 08. 12. 2014).

“İran’ın Devrimler Yüzyılı”, *BBCTurkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/2012_iranseries/page5.shtml, (Erişim Tarihi 16.11.2014).

“İran-ABD Görüşmeleri Sürebilir”, *BBCTurkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/05/070528_us_iran_talks.shtml, (Erişim Tarihi: 18. 11. 2014).

“İran’da zafer Ruhani’nin”, *Business HT*, <http://www.businessht.com.tr/ekonomi/haber/1500693-iran-secimleri-hakkinda-bilinmesi-gereken-her-sey>, (Erişim Tarihi: 10. 09. 2017).

“İran’dan ABD’ye uyarı: En fazla 5 günümüzü alır”, *Sputnik News*, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201708221029813747-iran-abd-uyari-5-gun/>, (Erişim Tarihi: 11. 09. 2017).

“İşte nükleer anlaşmanın maddeleri”, *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/dunya/iste-nukleer-anlasmanin-maddeleri-1397752/>, (Erişim Tarihi: 15. 09. 2017).

“Obama ve Ruhani telefonla görüştü”, *BBC Türkçe*, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/09/130928_obama_ruhani, (Erişim Tarihi: 09.12.2014).

“Timeline on Iran’s Nuclear Program”, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/interactive/2014/11/20/world/middleeast/iran-nuclear-timeline.html?_r=0#/time243_7211, (Erişim Tarihi: 17.11.2014).

ALBRIGHT, David -Paul Brannan-Christina Walrond, “Did Stuxnet Take Out 1,000 Centrifuges at the Natanz Enrichment Plant? Preliminary Assessment”, *ISIS*, <http://isis-online.org/isis-reports/detail/did-stuxnet-take-out-1000-centrifuges-at-the-natanz-enrichment-plant/>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

ALCARO Ricardo -Aniseh Bassiri Tabrizi, “Europe’s and Iran’s Nuclear Issue: The Labours and Sorrows of a Supporting Actor”, *The International Spectator*, Vol. 49, No. 3, September 2014, ss. 14-20.

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Cilt-1*, MKM Yayınları, Bursa 2012.

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa 2008.

ARI, Tayyar, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

BAHGAT, Gawdat, “Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran”, *International Society for Iranian Studies*, Vol. 39, No. 3, September 2006, ss. 307-327.

BAKER, Aryn, “Saudi Arabia Considers Nuclear Weapons After Geneva Deal”, *TIME*, 26 November 2013, <http://world.time.com/2013/11/26/saudi-arabia-considers-nuclear-weapons-after-irans-geneva-deal/>, (Erişim Tarihi: 11.12.2014).

BARZEGAR Kayhan, “The Paradox of Iran’s Nuclear Consensus”, *World Policy Journal*, Fall 2009, ss. 21-30.

BARZEGAR, Kayhan, “Sanctions Won’t End Iran’s Nuclear Program”, *Foreign Affairs*, <http://www.foreignaffairs.com/features/letters-from/sanctions-wont-end-irans-nuclear-program>, (Erişim Tarihi: 19. 11. 2014).

BRANTLY, Aaron F., “Cyber Actions By State Actors: Motivation and Utility”, *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, Vol. 27, 2014, ss. 465-484.

COCHRAN, Amanda, “Condoleezza Rice: Iran ‘absolutely’

cannot be trusted”, *CBS News*, 2 October 2013, <http://www.cbsnews.com/news/condoleezza-rice-iran-absolutely-cannot-be-trusted/>, (Erişim Tarihi: 08.12.2014).

COWELL, Alan -Rick Gladstone, “Iran Reports Killing of Nuclear Scientist in ‘Terrorist’ Blast”, *The New York Times*, 11 January 2012.

DEHGHAN, Saeed Kamali, “Iran Accuses Siemens of Helping Launch Stuxnet Cyber-attack”, *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/world/2011/apr/17/iran-siemens-stuxnet-cyber-attack>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

DOSTER, Barış, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012, ss. 44-51.

DOSTER, Barış, “İran’ın Devlet Kapasitesi ve Dış Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 54, Haziran 2013, ss. 54-61.

DUECK, Colin - Ray Takeyh, “Iran’s Nuclear Challenge”, *Political Science Quarterly*, Vol. 122, No. 2, Summer 2007, ss. 189-205.

EFEGİL, Ertan, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, Aralık 2012, ss. 53-68.

EISENSTADT, Michael, “Delay, Deter and Contain, Roll-Back: Toward a Strategy for Dealing with Iran’s Nuclear Ambitions”, Geoffrey Camp, ed., *Iran’s Bomb American and Iranian Perspectives*, The Nixon Center, Washington 2004, ss. 13-31.

EKİNCİ, Arzu Celalifer, “İran’ın Nükleer Ülkeler Kulübüne Katılmak için İlk Adımı”, *USAK*, http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=6&cat=365365572#.VIGAocm-pAY, (Erişim Tarihi: 19.11.2014).

EKİNCİ, Arzu Celalifer, *İran Nükleer Krizi*, USAK Yayınları, Ankara 2009.

ERSOY, Eyüp, “İran ve Arap Baharı”, *Analist*, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=664>, (Erişim Tarihi: 14. 12. 2014).

European Commision, “*European Union Restrictive measures (sanctions) in force*”, http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf, (Erişim Tarihi: 22.12.2014).

FAKHERI, Mehdi, "Iran Nuclear Deal: from nationalism to diplomacy", *Asian Education and Development Studies*, Vol. 6, Issue 1, 2017, ss. 2-16.

FALK, Richard, “The Iran Hostage Crisis: Easy Answers and Hard Questions”, *The American Journal of International Law*, Vol. 74, No. 2, April 1980, ss. 411-417.

GARTHWAITE, Gene R., İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

HADIAN, Nasser, “Iran’s Nuclear Program: Contexts and Debates”, Geoffrey Camp, ed., *Iran’s Bomb American and Iranian Perspectives*, The Nixon Center, Washington, 2004, ss. 51-67.

HITCHCOCK, Mark, *Iran: The Coming Crisis*, Multnomah Books, Colorado 2006.

HITCHCOCK, Mark, *The Apocalypse of Ahmedinejad*, Multnomah Books, Colorado 2007, http://www.nytimes.com/2012/01/12/world/middleeast/iran-reports-killing-of-nuclear-scientist.html?_r=2&scp=49&sq=iran%20women%20hostages%20released%201979&st=cse&, (Erişim Tarihi: 08. 12. 2014).

JAFARZADEH, Alireza, *The Iran Threat President Ahmedinejad and the Coming Nuclear Crisis*, Palgrave Macmillan, New York 2007.

JANIS, M. W., “The Role Of The International Court In The Hostages Crisis”, *Conneticut Law Review*, Vol. 13, Winter 1981,

ss. 263-289.

KESKİN Hakan M., “Nükleer Krizde AB’nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 9, Sayı: 34, 2013, ss. 87-118.

KESKİN, Arif, “İran Nükleer Krizi Nereye?”, *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4759>, (Erişim Tarihi: 13.12.2014).

KHAN, Saira, *Iran and Nuclear Weapons*, Routledge Taylor and Francis Group, New York 2010.

KÖSE, Talha, İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları, SETA Ankara 2008.

LEE Jung Hyung, “The Status of Iran’s Nuclear Program”, Jungmin Kang, ed., *Assesment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea*, Springer Science, New York 2013, ss. 99-111.

LEE, Stephen, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, Dost Yayınları, Ankara 2009.

National Council of Resistance of Iran, “*Iran’s export of crude oil and condensate (1986-2012)*”, <http://www.ncr-iran.org/en/images/stories/2013/news/oil-export.jpg>, (Erişim Tarihi: 23.12.2014).

ÖZDEMİR Atasay, “Uluslararası Sistemdeki Etkin Aktörlerin İran’ın Nükleer Programına Yaklaşımları, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2013, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ÖZPEK, Burak Bilgehan, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, No: 2, Ocak 2012, 183-215.

PİRİNÇÇİ, Ferhat, “ABD-Suudi Arabistan Silah Anlaşması”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt:5, Sayı: 2, 2011, ss. 61-84.

RAJIV, S. Samuel C., “‘Politicized Safeguards’: Iran-IAEA Contentions, Drivers and Policy Implications”, *Strategic Analysis*, Vol. 38, No.5, 2014, ss. 688-702.

SAGAN, Scott D., “How The Keep Bomb From Iran”, *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 5, September - October 2006, ss. 45-59.

SAGAN, Scott D., “Why Do States Build Nuclear Weapons?”, *International Security*, Vol. 21, No. 3, Winter 1996-1997, ss. 54-86.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınları, Ankara 2009.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Yayınları, Ankara 2003.

SANDIKLI, Atilla-Emin Salihi, İran, Şii Hilali ve Arap Baharı, BİLGESAM, Ankara 2011.

SANGER, David E., “Obama Order Sped Up Wave of Cyberattacks Against Iran”, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2012/06/01/world/middleeast/obama-ordered-wave-of-cyberattacks-against-iran.html?pagewanted=all&_r=0, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

SIRACUSA, Joseph, *Nuclear Weapons: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2008.

SİNKAYA, Bayram -Ali Kemal Yıldırım, “İran Yaptırımlarının Mali Boyutları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 13, Ocak 2010, ss. 40-47.

SİNKAYA, Bayram, “İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı: 12, Aralık 2009, ss. 71-79.

SİNKAYA, Bayram, “İran-P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 6, Sayı: 63, Temmuz-Ağustos

2014, ss. 22-25.

SİNKAYA, Bayram, “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyaseti”, *ORSAM*, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/13935>, (Erişim Tarihi: 10. 09. 2017).

SİNKAYA, Bayram, “Viyana Görüşmelerinin Sonucu: Müzakerelere Devam”, *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5225>, (Erişim Tarihi: 16.12.2014).

SİNKAYA Bayram, *Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, ORSAM, Ankara 2016.

STERIO Milena, “President Obama’s Legacy: The Iran Nuclear Aggrement?”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 48, Issue 1, 2016, ss. 69-82.

ŞEN, Gülriz, “İran ve ‘Arap Baharı’: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, No: 2, Ocak 2012, ss. 95-118.

TAROCK, Adam, “Iran’s Nuclear Programme and the West”, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 4, 2006, ss. 645-664.

TELATAR, Gökhan, “Barack Obama Yönetiminin İran’ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, ss. 53-78.

THAYER, Bradley A., “What to Read on Nuclear Proliferation”, *Foreign Affairs*, http://www.foreignaffairs.com/features/readinglists/what-to-read-on-nuclear-proliferation-0?cid=nlc-books_and_reviews-120314-what_to_read_on_nuclear_prolif_4-120314&sp_mid=47545103&sp_rid=YmFyaXNvemRhbnBWFpbC5jb20S1, (Erişim Tarihi: 17. 11. 2014).

The World Bank, “GDP Growth (annual %)", <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/IR?display=graph>, (Erişim Tarihi: 23.12.2014).

The World Bank, “*The World Bank In Islamic Republic of Iran*”, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (Erişim Tarihi: 10.09.2017).

U.S. Department of the Treasury, “*An overview of O.F.A.C. Regulations involving Sanctions against Iran*”, <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/iran.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.12.2014).

U.S. Department of The Treasury, “*Iran Sanctions*”, <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/pages/iran.aspx>, (Erişim Tarihi: 11. 09. 2017).

United Nations, *Resolution 1696 (2006)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1696%282006%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

United Nations, *Resolution 1737 (2006)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737%282006%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

United Nations, *Resolution 1747 (2007)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747%282007%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

United Nations, *Resolution 1803 (2008)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803%282008%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

United Nations, *Resolution 1929 (2010)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1929%282010%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

United Nations, *Resolution 1984 (2011)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1984%282011%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

United Nations, *Resolution 2049 (2012)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2049%20%282012%29, (Erişim Tarihi: 19.12.2014).

United Nations, *Resolution 2105 (2013)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2105%20%282013%29, (Erişim Tarihi: 19.12. 2014).

United Nations, *Resolution 2159 (2014)*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2159%20%282014%29, (Erişim Tarihi: 19.12. 2014).

UYGUR, Hakkı, İran ve 'Arap Baharı, SETA Analiz, Ankara Mart 2012.

UZUN, Özüm S., “İran’a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılganlaşan Nükleer Program mı Hükümet mi?”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 54, Haziran 2013, ss. 62-70.

VAKIL, Sanam, “Obama’s Iranian Gamble”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, Vol. 49, No. 3, 2014, ss. 8-13.

VON HIPPEL, Frank N., “The Feasibility of a Diplomatic Solution to the Confrontation Over Iran’s Nuclear Program”, Jungmin Kang, ed., *Assesment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea*, Springer Science, New York 2013, ss. 67-76.

VURAL, Hazar, “İran İslam Cumhuriyeti ve Bölgesel Barış İnşası”, *V. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı “Barış ve Güvenliğin Yeniden İnşası” Konferans Tam Metin Kitabı*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 11-12 Aralık 2013, ss. 127-136.

VURAL, Hazar, İran Toplumsal Yapısının Dış Politikasına ve Ortadoğu Güvenliğine Etkileri, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Structured Abstract

Question of “Why states want to have nuclear weapon?” is maybe the clearest question querying the relation between having nuclear power and state. Scott D. Sagan tried to clarify this question in his scientific article titled “*Why do states build nuclear weapons?*” Sagan evaluates this question in three different point of view. They are security model, domestic policy model and norm model.

Sagan alleged that states tend to have nuclear weapons due to external threats –especially nuclear threats- to their national security in first model. In second model, according to Sagan states tend to have nuclear weapons to gain advantages of people in bureaucracy and government agencies. In last model, states could think that nuclear power is the part and “*symbol*” of their nations’ identity so that they tend to have nuclear weapons. Iran began to nuclear activities according to third model as well.

Mohammad Musaddık was overthrown by England and the US. After this event Iran became one of the most important ally of the US in the Middle East in Shah Era. Iran joined the Baghdad Pact which was part of the anti-USSR policy. The Iranian army was modernized by the US and Iran became a regional power. In this frame, Iran gained nuclear energy with supports of Western Bloc. After 1960s and 1970s Western countries began nuclear energy investments to Iran. Investments by West Germany, Belgium and France in 1974; Eurodif constituted consortium by Spain, Italy, Belgium and France in 1975; nuclear energy treatments signed in 1977 and 1978 with the US are prominent examples of Iran-Western countries relations on nuclear energy. These good relations among Iran and Western countries –especially the US- began to break down after Iranian Islamic Revolution in 1979.

Iran was begun to be perceived as an important threat by the US, the Western bloc states and other states from the Middle East after important events such as Iranian Islamic Revolution and the hostage crisis between Iran and the US which was lasted 444 days. Isolationist and containment policies against Iran and its new regime forces Iran use nuclear energy as a deterrent foreign policy tool. Iran gave up nuclear

energy on account of the fact that it is not proper to Islam. But after 1984, Iran restarted to use nuclear energy and nuclear energy became an important part of Iranian foreign policy and national identity again.

Uranium enrichment of Iran in 2002 was a breaking point for Iran-West relations. Because Iran didn't give any information about this enrichment to International Atomic Energy Agency (IAEA). This development occurred after the US had declared Iraq, North Korea and Iran as "*Axis of Evil*" in 2001. After this development, the US offered to send Iran to United Nations Security Council (UNSC) but EU Troika-Iran negotiations were tended to detente. Then Iran responded positively to IAEA reports and Tehran Declaration was signed in 21st October 2003. Iran declared to stop uranium enrichment in the frame of IAEA demands and signed additional protocol of The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) in 18th December 2003. Aim of EU during nuclear crisis was to integrate Iran to international system and use appeasement policy whereas the US wanted to isolate Iran.

The second appeasement in Iranian nuclear crisis occurred with initiatives of EU Troika and Paris Treaty which was signed in 15th November 2004. Iran accepted to suspend uranium enrichment, transformation, reprocess nuclear activities and committed to carry out its nuclear activities peacefully and in cooperation with EU in the long term. After these commitments and bona fides, EU Troika offered Iran a new proposal package. But report that EU Troika offered to Iran for stopping uranium enrichment didn't satisfy Iran. Then second detente ended after Mahmood Ahmedinejad elected president as Islamic Republic of Iran. Iran restarted uranium enrichment and research and development activities with Ahmedinejad whose ideas and approaches were offensive against the US, Israel and Western countries. After these policies, Iran was sent to UNSC in 2006.

According to resolution 1696 taken for sanction against Iran in 31st July 2006 in UNSC, Iran must guarantee about peaceful nuclear activities to UAEA authorized people. Then 6 months after P5+1 meeting in Vienna in 1st June 2006, a new sanction resolution (resolution 1737) was taken in 23rd December 2006. Resolution

contained to block financial support to Iran. In this context, it was decided that all bank funds of Iran will be blocked especially funds where located in banks of UNSC members.

The Resolution 1747 taken for sanction against Iran in 24th March 2007 was about ships sailing under the colors of Iran and planes having Iranian flag. By the way in this resolution, some institutions and people from Iran were mentioned as well. In this resolution, trade, trading support, investment opportunities and technology transfer to Iran was prohibited except cases about humanitarian supports and development.

After sanctions mentioned above, an important diplomatic development occurred which was the US-Iran negotiation at ambassador level. In spite of this development, resolution 1803 about sanction were taken by UNSC in 3rd March 2008. After William Burns-Said Jelili meeting which was another important diplomatic development for the US-Iran relations, new sanction (Resolution 1929) was taken in 9th June 2010. Other resolutions taken for sanction against Iran were resolution 1984 in 9th June 2011, resolution 2049 in 7th June 2012, resolution 2105 in 5th June 2013 and resolution 2159 in 9th June 2014.

The nuclear treaty signed in 14th July 2015 and enforced in January 2016 were vital for Iranian economy. Also, this treaty was a diplomatic success. Under favor of treaty, Iranian economy became partly better and inflation decreased %9. But after Donald Trump elected as President, the US began to question nuclear treaty. The US in Donald Trump era, exercised new sanctions although pre-nuclear treaty sanctions was not completely lifted.

In this work, in the light of developments above, the reasons of Iran's nuclear policy are examined. The article analyzes how embargoes and sanctions imposed on Iran affect Iranian foreign policy.